

FACULTAD DE TEOLOGÍA «SAN VICENTE FERRER»

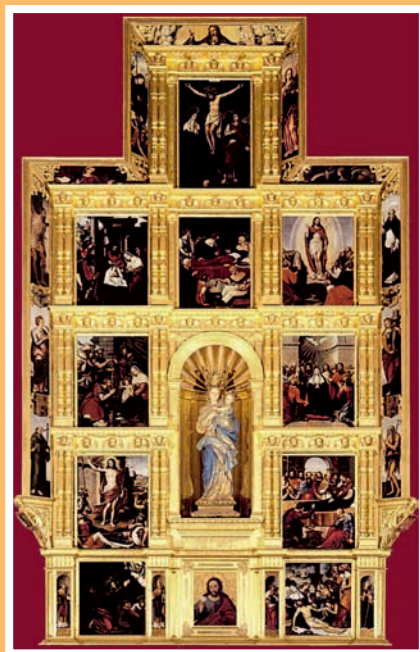
SERIES

MONUMENTA ARCHIVORUM VALENTINA

XII

INVENTARI DELS ARXIUS PARROQUIALS DE LA COSTERA

*Josep Cerdà i Ballester
Juan Ignacio Pérez Giménez
Xavier Serra Estellés*

FACULTAD DE TEOLOGÍA SAN VICENTE FERRER
SERIES
MONUMENTA ARCHIVORUM VALENTINA
XII

INVENTARI
DELS ARXIUS PARROQUIALS
DE LA COSTERA

Josep Cerdà i Ballester
Juan Ignacio Pérez Giménez
Xavier Serra Estellés

València 2013

Coordinador de la Series *Monumenta Archivorum Valentina*:
Xavier Serra Estellés

Portada: Retaule renaixentista del temple parroquial de la Font de la Figuera,
obra de Joan de Joanes

EDITA:

FACULTAD DE TEOLOGÍA SAN VICENTE FERRER

Trinitarios, 3. 46003 Valencia.

Tel. + 963155800 / + 963155810

E-Mail: facultad.teologia@teologiavalencia.es

COMPOSICIÓN DE ORIGINALES:

SIPTEL

(Servicio de Informática y Publicaciones de la Facultad de Teología de Valencia)

Trinitarios, 3. 46003 Valencia. Tel. + 963926144

E-Mail: siftel@teologiavalencia.es

IMPRESO EN ESPAÑA

I.S.B.N. 978-84-95269-55-3

DEPÓSITO LEGAL: V. 2806 - 2013

ARTES GRÁFICAS SOLER, S.L.- LA OLIVERETA, 28 - 46018 VALENCIA

UNA SINGULARITAT DE LA COMARCA: L'ORDE MILITAR DE SANTA MARIA DE MONTESA

Les dues singularitats més patents a la comarca de la Costera tal volta siguen, d'una banda, l'existència d'una ciutat com Xàtiva, amb una col·legiata des dels temps medievals i bona cosa d'eclesiàstics, amb bisbes, cardenals i fins i tot dos papes, els famosos Calixte III i Alexandre VI.

L'altra tingué per escenari un poble menut, Montesa. Eixa vila acollí el 1319, per desig del rei Jaume II, l'orde militar del regne: la de Santa Maria de Montesa, amb una presència territorial a la comarca reduïda als pobles de Montesa i Vallada, però amb un bon grapat de cavallers i religiosos nascuts a Xàtiva i la seua rodalia. La resta, no obstant, procedien d'un gran nombre de localitats del país, entre elles la ciutat de València, on va nàixer la major part dels qui foren cavallers.

1. LA FUNDACIÓ DE L'ORDE¹¹⁴

Després de l'extinció de l'orde militar del Temple al Concili de Vienne (1312), Jaume II d'Aragó va gestionar davant el pontífex la possibilitat de fundar una nova orde militar. Durant l'estiu de 1311 –fins i tot abans de l'extinció–, el rei ja havia enviat una ambaixada a Avinyó a fi de tractar amb el papa Climent V sobre el futur dels béns d'aquella orde.

Els seus desitjos eren clars:

“...que·ls béns del Temple, qui són en la terra del senyor Rey, fossen donats a algun orde de cavalleria fet o faedor, que no consentissen en ninguna manera que fossen donats a l'Orde de l'Espital”.

---

¹¹⁴ Gran part de la informació que oferim prové de la nostra tesi doctoral titulada *Els cavallers i religiosos de l'Orde de Montesa en temps dels Austria (1592-1700)*, disponible al Repositori d'Objectes Digitals per a l'Ensenyament, la Recerca i la Cultura –RODERIC– de la Universitat de València: <<http://roderic.uv.es/handle/10550/24971>>, per la qual cosa ometem ara la majoria de notes a peu de pàgina.

El monarca pretenia en realitat evitar un desmesurat creixement del poder dels hospitalaris dintre dels seus estats. En efecte, l'assignació dels béns dels templers a l'Orde de l'Hospital hagués suposat per a la Corona d'Aragó la creació d'una franja de territori dominat per aquesta orde, que s'estendria des del litoral fins a terres de Castella, separant el regne de València d'Aragó i Catalunya.

En negar-se el papa a atorgar els senyories templers al propi rei, aquest li va proposar la creació d'una nova orde militar, de caràcter nacional, dotada amb els béns que templers i hospitalers –ordes en les que el rei no podia interferir–, posseïen al regne de València. A més, oferia com a seu de la nova orde el castell i vila de Montesa, que eren propietat reial.

La finalitat de la nova orde –com exposa la butlla fundacional– havia de ser la defensa del regne front els atacs dels musulmans. Jaume II va proposar al pontífex la creació d'una orde d'obediència cistercenca, subjecta al monestir de Gran Selva –situat al nord-est de la ciutat de Tolosa de Llenguadoc, hui pràcticament desaparegut– i filial de l'Orde de Calatrava, però amb independència de l'orde castellana. Els ambaixadors reials, però, no van aconseguir res de Climent V. Tanmateix la mort del papa i l'elecció del seu successor, Joan XXII, acabarien facilitant les coses al rei. Així, després de lleugers retocs en la proposta de Jaume II, el 10 de juny de 1317 es lliurà la butlla *Pia matris ecclesiae*, considerada la fundacional de l'Orde de Santa Maria de Montesa.¹¹⁵

---

¹¹⁵ Alguns autors, inclús certa informació sobre l'Orde de Montesa disponible en xarxa, consideren acta fundacional de l'Orde un altre diploma pontífex, la butlla *Ad fructus uberes* lliurada per Joan XXII el mateix 10 de juny de 1317. La butlla *Pia matris ecclesiae* disposà l'erecció d'un convent de l'Orde de Calatrava al castell de Montesa (que com sabem esdevindria després l'Orde de Santa Maria de Montesa, absolutament independent), al qual convent havien de passar els béns que les ordes del Temple i de l'Hospital tenien al regne de València, i l'església parroquial de Montesa. Els hospitalers no obstant, per disposició pontífex, mantindrien al regne les seues pertinences a la vila de Torrent i a la ciutat de València. La butlla *Ad fructus uberes*, dirigida realment a l'Orde de l'Hospital, també disposà el pas a Montesa dels béns que els hospitalers posseïen al Regne de València (amb les excepcions dites) però a més, concedí als mateixos hospitalers els béns que tenia l'Orde del Temple a Aragó i Catalunya; els textos complets d'ambdues butlles es poden consultar, per exemple, en SAMPER I GORDEJUELA, H. de, *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos, casos, progresos, jurisdicción, derechos, privilegios, preeminencias, dignidades, oficios, beneficios, héroes y varones ilustres de la real, ínclita y nobilísima religión militar de N.S. Santa María de Montesa y San George de Alfama*, I, Imp. Gerónimo Vilagrassa, València 1669, 17-24 (butlla *Pia matris ecclesiae*); DU PUY, P., *Histoire de l'Ordre militaire des Templiers, ou Chevaliers du Temple de Jerusalem, depuis son Etablissement jusqu'à sa Decadence et sa Suppression*, Imp. Chez Pierre Foppens, Brussel·les 1751, 483-491 (butlles *Ad fructus uberes* i *Pia matris ecclesiae*); ambdues obres, disponibles en xarxa des del buscador de llibres de Google. Una traducció al castellà de la considerada butlla fundacional de l'Orde de Montesa, a l'arxiu documental de la web del Museu Parroquial de Montesa: <www.museumontesa.com>.

En conseqüència, van passar a Montesa els béns que tenien les ordes del Temple i de l'Hospital al regne de València. Els hospitalers van mantenir, no obstant, les possessions que tenien en la ciutat de València i un ràdio aproximat de mitja llegua, que incloïa la vila de Torrent. Per la seua banda, Jaume II, com havia promès, va cedir a la nova institució la vila de Montesa, on havia de construir-se el convent de l'orde.

Pel que fa a l'àmbit eclesiàstic i d'acord amb la butlla fundacional, l'orde havia d'observar la regla de Cister. A més, mantindria una peculiar doble filiació: amb Calatrava, que realitzaria visites regulars a Montesa a fi de vetllar pel correcte compliment de la regla monàstica, i amb el monestir català de Santes Creus, encarregat d'elegir el prior del convent de Montesa d'entre els monjos del seu monestir.

Les visites de Calatrava a Montesa les havia de realitzar el mestre de dita orde en companyia de l'abat del monestir de Santes Creus. Cas de no poder acudir dit abat, solia delegar en el del seu monestir filial al regne de València –el de la Valldigna–; si, finalment, no podia assistir cap dels dos abats, el mestre de Calatrava podia visitar Montesa ell sol. Conseqüentment, l'orde valenciana va ser visitada pels mestres de Calatrava o els seus representants, al llarg de l'Edat Mitjana, en sis ocasions: 1326, 1331, 1353, 1376, 1444 i 1468. Després en 1502, 1524, 1535, 1552, 1556, 1573, 1583 i 1602. Com a resultat d'aquelles visites es van aprovar una sèrie d'estatuts o *definicions*, en part complementaris a la regla cistercenca que seguia l'orde i que regien –almenys teòricament– la vida quotidiana dels frares i cavallers montesians.

Tot i això, ambdós lligams, tant amb Calatrava com amb Santes Creus, van desaparèixer al segle XVII: amb l'orde castellana el 1602, en oposar-se Montesa a una visita que havia ordenat el *Consejo de las Órdenes*; i amb Santes Creus el 1658, en revocar el rei Felip IV el nomenament del darrer prior de Montesa, monjo de Santes Creus. Després, una butlla posterior, de 1671, atorgà definitivament el priorat als frares de l'orde, cosa que significà trencar qualsevol vincle amb Santes Creus.

Una vegada lliurada la butlla fundacional de 1317, la creació oficial de l'orde encara va tardar poc més de dos anys, degut al desinterès que va mostrar el mestre de l'Orde de Calatrava, fra Garcia López de Padilla, a qui competia donar els primers hàbits de Montesa i enviar deu frares de dita orde per a la instrucció dels novicis. És possible que el desinterès del mestre castellà cap a la nova institució residís en la sospita

que l'Orde de Montesa no anava a dependre de Calatrava per a res important, com després va quedar confirmat.

A la fi, després de diverses cartes del rei i del mateix papa, el mestre de Calatrava va donar poders a fra Gonçal Gómez, comanador d'Alcanyís en la mateixa orde, perquè en el seu nom donés els hàbits als primers frares.

El 22 de juliol de 1319, en la capella de Santa Àgueda del palau reial de Barcelona, en presència del rei Jaume II, del bisbe de la mateixa ciutat, dels abats cistercencs de Santes Creus, Valldigna i Benifassà i d'alguns cavallers de les ordes de la Mercè, Sant Joan de l'Hospital i Sant Jordi d'Alfama, dit comanador d'Alcanyís va imposar l'hàbit de la nova orde a Guillem d'Erill, Galcerà de Bellera i Erimau d'Eroles. A continuació, després de la professió dels nous montesians, l'abat de Santes Creus, fra Pere Alegre, per delegació pontifícia, creà Guillem d'Erill primer mestre de Montesa. Després, el mestre va imposar l'hàbit a Bernat de Monsonís, Ferran d'Aragó (germà bastard del rei), Berenguer d'Erill, Bernat d'Aramont, Guillem d'Aguiar, Bernat de Roca, Berenguer de Torrent i Arnau de Pedriça.

Tant l'elecció del mestre Erill com la del seu successor, Arnau de Soler, van ser imposades pel rei Jaume II, vertader artífex de la fundació de Montesa, a qui interessava tindre al capdavant de *la seua orde militar* persones de total confiança.

El mateix dia de la fundació, Jaume II va cedir el castell, vila i terme de Montesa a la nova orde. L'elecció d'aquesta vila com a seu, plantejada ja el 1312, va estar motivada per diversos factors: d'una banda, el rei podia transferir-la immediatament, doncs pertanyia a la corona; d'altra, geogràficament se situava en un lloc estratègic, ja que es trobava en la frontera sud del regne, una zona conquerida feia ja temps, però contigua a territoris amb població majoritàriament musulmana. A més, des de Montesa es dominava la vall del mateix nom, pas natural d'entrada cap al regne de València i zona a tindre controlada des del punt de vista militar front a possibles xocs amb la corona castellana.

Una vegada realitzat l'acte fundacional, el pas següent fou el de prendre possessió dels territoris que anaven a formar part del senyoriu, tasca que havia de realitzar el mestre fra Guillem d'Erill. No obstant això, durant el mes d'agost de 1319 el mestre va emmalaltir greument, fins al punt d'haver d'atorgar al clauer de l'orde, fra Erimau d'Eroles, els poders necessaris per poder prendre possessió de les diferents viles i llocs.

Dies enrere, Jaume II, tement la mort del mestre, va escriure al papa demanant-li es reservés l'elecció del possible successor, qüestió que anava a significar, com en l'anterior ocasió, delegar de nou en l'abat de Santes Creus, i per tant, una intervenció directa del rei.

Mentrestant, el clauer fra Erimau d'Eroles va començar a prendre possessió dels territoris assignats a l'orde, acompanyat per l'ambaixador del rei, Vidal de Vilanova –que va negociar amb el papa la fundació–, i l'abat del monestir de Santa Maria de la Valldigna. Durant els mesos d'agost i setembre de 1319 van recórrer la part nord i centre del regne de València prenent possessió dels diferents llocs, sent a Montesa el 12 de setembre.

Una vegada arribada la comitiva, les diferents comunitats rurals juraven fidelitat a la nova orde a través dels síndics nomenats a l'efecte. L'acte solia continuar, encara que no necessàriament, amb el reconeixement per part de l'orde dels privilegis i llibertats locals, i finalitzava amb l'hissat de la bandera amb la creu de Calatrava –aleshores pròpia també de Montesa–, cridant a continuació diverses vegades: *Muntesa, Muntesa*.

Mentre el clauer anava prenent possessió dels territoris, la salut del mestre Erill empitjorà i morí a Peníscola el 4 d'octubre de 1319. Un mes després, l'11 de novembre, l'habilitat de Jaume II aconseguí que el papa conferira a l'abat de Santes Creus l'elecció del nou mestre de Montesa. El 27 de febrer de 1320, l'abat santescreuà creà fra Arnau de Soler, fins aleshores comanador d'Aliaga en l'Orde de Sant Joan, segon mestre de Montesa.

2. TERRITORI

La nova orde va ser dotada, conforme ja hem esmentat, amb els béns que templers i hospitalers tenien al regne de València, a més de la vila de Montesa i el seu terme. Així, els béns que integraren el territori montesià foren els següents:

1. Procedents de l'Orde de l'Hospital:

- El batlliu de Cervera: Cervera, Sant Mateu, Traiguera, la Jana, Carrascal, Canet lo Roig, Càlig, Xert, la Barcella, el Molinar, Rossell i el Mas dels Estellesos.
- Comanda d'Onda: Onda, Tales i Artesa.

- Comanda de Vilafamés: Vilafamés, la Vall d'Alba i Sant Joan de Moró.
- Comanda de Silla.
- Comanda de Sueca.
- Vila de Montroi.
- Comanda de la Vall de Perputxent: Perputxent, l'Orxa, Benillup, Alquinència, Benitèric i Beniarrés.
- Dos alqueries a Borriana.
- Cases i terres a la ciutat de València, béns dispersos a Ademús i Castellfabib i, segons alguns autors, casa a Morella.

2. Procedents de l'Orde del Temple:

- Comanda de Peníscola: Peníscola, Benicarló i Vinaròs.
- Comanda de Xivert: Xivert, Alcalà de Xivert, Polpís, Castellnou i Alcossebre.
- Comanda d'Ares.
- Comanda de Culla: Culla, Benassal, Molinell, Corbó, el Boi, Vistabella, Benafigos, Atzeneta, la Torre d'en Besora i Vilar de Canes.
- Comanda de les Coves de Vinromà: les Coves, Albocàsser, la Salzadella, Vilanova d'Alcolea, Tírig, la Serra (la Serratella), la Torre del Domenge (la Torre d'en Doménec).
- El batlliu de Moncada: Moncada, Borbotó, Carpesa, Binata, part de Massarrojos i unes terres a la veïna Benifaraig.¹¹⁶
- Tres alqueries a Borriana.
- Comanda de la ciutat de València: cases al barri de la Xerea –en torn l'antic palau del Temple–, terres a la rodalia de la ciutat i béns dispersos a Lliria i Dénia.

3. Reialenc (terme del castell de Montesa):

- La vila de Montesa.
- El lloc de Vallada.
- Les alqueries de Gaixna i Gaixneta.

---

¹¹⁶ GUINOT RODRÍGUEZ, E. – ESQUILACHE MARTÍ, F., *Moncada i l'Orde del Temple en el segle XIII. Una comunitat rural de l'Horta de València en temps de Jaume I*, València 2010, 59, 131-134, 136-141, 144, 202, 231; DÍAZ MANTECA, E., "Notas para el estudio de los antecedentes históricos de Montesa", *Estudis Castellonencs* 2 (1984-1985) 292.

En conjunt, un territori format per 67 localitats, amb una població d'unes 28.000 persones aproximadament en el 1320. A partir d'eixe moment alguns pobles o petites alqueries acabaren despoblant-se –com per exemple Castellnou–, altres evolucionaren fins a convertir-se en viles –el Mas dels Estellesos, al segle XVII Sant Jordi del Maestrat– i altres van desaparèixer –com Xivert al nord o Benillup a la vall de Perputxent, hui al terme de Beniarrés–, però bàsicament el nucli del patrimoni montesià restà amb pocs canvis fins a la desamortització de 1835. Sols hi hagué una alteració important: la pèrdua definitiva de la vila de Peníscola en 1488.

Pel que fa a l'Orde de Sant Jordi d'Alfama, fusionada amb Montesa en 1400, la seua aportació fou poc més que la creu del sant cavaller: unes terres amb un castell situades al desert d'Alfama, al nord del delta de l'Ebre, al Coll de Balaguer –actual terme municipal del Perelló–, i una petita església dedicada a Sant Jordi a la ciutat de València, on els montesians fundaren un priorat i un col·legi d'estudis a les darreries del segle XVI.

Les rendes obtingudes d'aquest vast territori restaren controlades exclusivament pel mestre fins ben entrat el segle XIV. Fins al capítol general de 1330 que l'orde celebrà a Sant Mateu, no es dugué a terme un repartiment de la renda feudal entre el mestre, d'una banda, amb els territoris que ell administrava agrupats dins la mensa magistral, i d'altra, les distintes comandes, amb una certa independència econòmica –no sols administrativa– dels comanadors.

Durant els dos segles medievals, l'adscripció dels territoris a les comandes fou ben canviant i encara més els titulars que rebien els beneficis de llur explotació, configurant-se progressivament el nombre de comandes montesianes en un màxim de 13, i el patrimoni del mestre amb el batlliu de Cervera, el de Moncada, Sueca i les viles de Montesa i Vallada.

Els últims canvis significatius en el territori foren la partició de Silla i Montroi en dues comandes –aprovada al capítol general de 1588– i el pas de la de Silla a la mensa magistral el 1761, encara que en haver-se atorgat les seues rendes primer als *infantes* don Lluís i després Francesc de Paula, aquesta transferència a la mensa no sembla que s'acabés de produir.

Amb un total de 13 comandes arribaria l'Orde de Montesa fins a la dissolució del règim senyorial al segle XIX.

3. MEMBRES

Els membres de l'Orde de Montesa –igual que els de les altres ordes militars– s'organitzaven en dos blocs: els cavallers i els religiosos. Encara que tots es consideraven frares i com a tals gaudien del fur eclesiàstic, els cavallers, creuats d'acord amb les regles de la cavalleria a partir de 1393, eren –almenys teòricament– els qui havien de dedicar-se a la guerra, mentre que els religiosos, la majoria d'ells amb ordes sagrades, havien d'ocupar-se de la vida monàstica al convent de Montesa i de proveir de sacerdots els priorats i les parròquies del senyoriu. A més, tots estaven exempts de la jurisdicció espiritual dels bisbes diocesans i depenien directament de l'autoritat del papa i, per davall del pontífex, del mestre com a cap suprem de l'orde.

En un principi, l'ingrés es feia aportant una dot a l'orde en diners o espècie. Amb tot, cas de no poder aportar res, el mestre de Montesa podia dotar algú amb els béns d'una comanda, els fruits de la qual servien per costejar-se aquesta dot. Amb el pas dels anys, per a ingressar en Montesa els candidats hauran d'aportar proves de noblesa i netedat de sang, ser fills legítims i ni ells ni els seus pares haver exercit ofici *vil*. En el cas dels religiosos no era imprescindible el requisit de noble; des de 1573, els candidats es seleccionaven a través d'un examen que avaluava els seus coneixements de filosofia, teologia, llatí i *canto llano*.

Organitzats jeràrquicament, el cap suprem era el *mestre*, elegit d'entre tots els membres reunits en capítol general. La segona dignitat de la institució era la del *comanador major* i la tercera la del *clauer*, gradació en les jerarquies montesianes que va acabar consolidant-se amb el temps. Després d'aquests, tant frares clergues com frares cavallers s'organitzaven d'acord amb la seua antiguitat, independentment dels càrrecs que exerciren cadascun d'ells, amb els professors per davant dels novicis, tenint present que en professar es recuperava el grau d'antiguitat. A banda de les tres dignitats i dels cavallers titulars de les distintes comandes, existien el sotsclauer (que exercia jurisdicció a Montesa i Vallada), el sotscomanador (que feia les funcions d'alcaid del castell-convent de l'orde), l'obrer (encarregat de les obres al convent, càrrec que prompte va quedar extingit), els governadors o lloctinents (del maestrat i d'alguns batllius de la mensa), els batlles d'algunes comandes (membres o no de l'orde) i els companyons –*socii*– o *paniaguados* (cavallers que rebien una determinada renda provinent de la mensa o d'alguna de les comandes).

Els religiosos disposaven de les places conventuals a Montesa (fixades en un màxim de 26 al segle XVII) i dels priorats de l'orde: de la casa del mestre (suprimit en 1593), del Temple (València), de Sant Joan Baptista (Borriana), de Nostra Senyora de la Costa (Cervera), de Sant Jordi d'Alfama, de Sant Jordi de València, de Sant Bartomeu (1588) i de Sant Sebastià (1670), els dos últims, junt al de Nostra Senyora de la Costa, units a les parròquies de Vallada, Montesa i Cervera respectivament. També es van crear en 1593 dues places per a frares de Montesa a la reial capella i, el 1617, una de rector al col·legi montesià de Sant Jordi fundat a València.

Respecte de les parròquies, durant la primera meitat del segle XV l'Orde de Montesa comptava amb dret de presentació sols en algunes d'elles; al bisbat de València sols a Montesa –amb Vallada– i Silla, ja que moltes havien estat assumides progressivament pels ordinaris diocesans. Aquesta situació canvià amb el temps: un breu de 1604 concedí algunes parròquies a l'Orde de Montesa i acabaren nomenant rector-frare de l'orde en 26 (sic) parròquies del senyoriu, algunes amb esglésies sufragànies incloses.¹¹⁷

Els membres de l'orde foren adscrits, com hem dit abans, a l'Orde de Cister i sotmesos a la visita de l'Orde de Calatrava. Aquesta filiació els va permetre en diverses ocasions –amb els corresponents permisos del papa– gaudir dels privilegis atorgats tant a cistercencs com a calatrus.

Com a norma comuna, tant cavallers com religiosos estaven sotmesos –almenys en teoria– als tradicionals vots de castedat, pobresa i obediència i, durant els segles medievals, els béns personals de cadascú dels frares passava, en morir, a disposició del mestre. Com a orde, tots solien qualificar-se amb l'abreviatura de germà (*fra*, del llatí *frater*, en castellà *frey*), encara que sempre hi hagué els dos grups diferenciats, ja coneguts: cavallers i religiosos. Mentre els frares cavallers percebien rendes de les seues comandes –en molta menor mesura, els companyons–, els frares clergues havien d'optar per la vida en comunitat al castell de Montesa o per la cura d'ànimes als priorats i rectories.

Les diferències entre els dos grups s'accentuaren més a partir de 1558, quan el darrer mestre de Montesa –després no hi hagué cap mestre

---

¹¹⁷ Eren (entre parèntesi, la parròquia de la qual depenien) la Sénia, a Catalunya (adscrita a la rectoria de Rossell), Benafigos (Vistabella del Maestrat), Tírig (la Salzadella), el Carrascal (la Jana), Vilar de Canes i la Torre d'en Besora (Culla), Tales i Artesa (Onda), Alfara del Patriarca, Benifaraig, Massarrojos i Rocafort (Moncada) i Borbotó (Carpesa).

més, sinó lloctinent general nomenat pel rei—, Pere Lluís Galcerà de Borja, va contraure matrimoni amb Elionor Manuel. Amb el casament del mestre, s'obria aquesta possibilitat a la resta de frares cavallers, situació que acabaria ratificant el papa mitjançant una butlla lliurada el 6 de desembre de 1588. A partir d'aleshores les famílies dels cavallers montesians gaudiran també de les rendes atorgades als comanadors, que ja podran formar la seua pròpia família. A més, els nobles ja no orientaran necessàriament els segons fills vers l'Orde de Montesa, perquè els primogènits, en qui recauran els senyorius, ja podran accedir a l'hàbit sense renunciar a la possibilitat de proporcionar també una descendència a la casa nobiliària.

Aquest aspecte va marcar tota una fita en el component humà de l'Orde de Montesa, doncs els únics que continuaren com sempre foren els frares clergues.

4. ELS CAPÍTOLS

A banda de la regla de Sant Benet, que regulava la vida quotidiana dels frares, de les *definicions* o normes específiques per a Montesa —elaborades a partir de les visites de Calatrava i dels abats de Santes Creus o Valldigna— i de les realitzades per membres de la mateixa Orde de Montesa, un altre dels elements de govern de l'orde eren els capítols. Tenim constància de dos tipus: els conventuals o claustrals i els capítols generals. El primer cas solia reunir els frares conventuals de Montesa i en ells es tractaven, bàsicament, assumptes de govern intern del monestir. El capítol general, en canvi, servia per a tractar assumptes de més transcendència, i la seua convocatòria, que congregava a tots els membres de la institució —amb vot sols per als professors—, depenia única i exclusivament de la voluntat del mestre, amb la qual cosa la seua eficàcia o no, va dependre sempre del caràcter personal del cap suprem de l'orde.

No coneixem les actes de tots els capítols de Montesa, a excepció dels convocats per a l'elecció de mestre. En eixe cas, la convocatòria la feia el comanador major de l'orde i el capítol es realitzava, obligatòriament, al castell-convent de Montesa, considerat la “cabeça de dicha Orden”.

Encara que als segles medievals el nucli de més pes econòmic i polític del senyoriu montesià estigué a Sant Mateu, a Montesa tenien lloc tota una sèrie de rituals de gran caràcter simbòlic: les eleccions de mestre,

part dels creuaments i professions, la litúrgia quotidiana de les hores i altres oficis monàstics. A més, al cor de l'església del castell estava reservada la cadira magistral, hi rebien sepultura frares i cavallers i era el lloc on es conservaven també les relíquies de l'orde, en particular i des de 1592, un fragment del cap de Sant Jordi que poc després ornamentarà amb un bust reliquiari el cèlebre orfebre Joan d'Arfe.

Un text de 1624, ens descriu el castell en els termes següents:

“El castillo y convento de Montesa es de los más fuertes y gallardos que hay en la Corona de Aragón, porque es todo labrado de piedra picada muy curiosa. Está fundado ensima de un muy grande peñasco desgajado que es cosa particular. En este castillo está fundado el convento de la Orden de Montesa, el qual se intitula de Nuestra Señora de Montesa; es cabeza de dicha Orden, porque no hay otro. Hay antes de entrar en el dicho castillo un terraplano, y dél hay un puente de madera levadizo que ajunta con la misma puerta del castillo; la qual puente levantada y hazida¹¹⁸ con una cadena con un instrumento de un torno, queda la puerta del dicho castillo muy fuerte, porque queda la puerta del castillo en alto más de cien palmos [...]. Hay en dicho castillo una iglesia de piedra picada muy hermosa, toda de una bóveda, la qual hizo hazer el señor maestre don Pedro de Tous. También hay un claustro muy bueno de piedra picada con el capítulo y capillas en él, muy bien acabado; y en particular, el capítulo es de los mejores que hay en todo el Reyno. Assimismo hay un dormitorio muy curioso, de piedra picada toda, con una cubierta de madera muy curiosamente labrada. Hay assimismo un quarto para la habitación de los señores maestros muy bueno, con una sala que mandó hazer el señor maestre Llançol, con la cubierta de maçonería y assimismo hay una tribuna en los dichos aposientos, que sale a la iglesia, muy devota. Hay también un quarto muy bueno para la habitación del comendador maior. También hay assimismo, otro quarto para el clauero de la Orden. Hay también una torre muy fuerte en dicho castillo, adonde tiene la Religión las cárceles. Hay también una bodega cavada dentro de una peña muy grande, la qual costó de hazer muchos ducados; dizen que la mandó labrar el señor maestre don Luis Despuig. Hay una sisterna la qual está assimismo cavada en la peña, muy grande, adonde van todas y se recogen las aguas de casa; costó mucho dinero de hazer; mandola labrar el señor maestre don Bernardo Despuig. Otra sisterna hay para el servicio de la cavalleriza, y otra para la cosina. Hay assimismo en el dicho castillo un horno y una cosina con un edificio muy delicado; hay assimismo un refitorio. Hay en el dicho castillo dos patios arto grandes y algunas otras ofi-

---

¹¹⁸ Sic. Possiblement amb el sentit de “asida”, “sujetada”.

cinas necesarias para la habitación del dicho castillo. Hay en el medio del claustro un güerto donde hay muchos naranjos y acipreses, que parece cosa miraculosa ver árboles tan grandes en un güerto que la tierra se a trahído allí aposta”.¹¹⁹

Una vegada incorporada l'orde a la corona i malgrat l'intent de realitzar un capítol general, s'abandonà per complet aquella pràctica, que en reunir junts els cavallers i religiosos de Montesa, dotava la institució d'una major participació, doncs tots aquells que foren professors, comptaven amb veu i vot, independentment dels càrrecs que pogueren exercir. El govern de Montesa anà assumint-lo progressivament el lloctinent general, el qual es limitaria a convocar algunes juntes a València a fi de tractar amb més nombre de montesians assumptes diversos, com per exemple el 1653 el jurament de defendre el dogma de la Puríssima, o la possibilitat de modificar la insígnia de l'orde en 1675.

5. L'ORDE DE SANT JORDI D'ALFAMA I EL CANVI D'INSÍGNIA

Montesa va utilitzar com insígnia la mateixa que Calatrava: una creu negra flordelisada que feien esculpir als seus escuts, com bé mostren alguns exemplars conservats a la vila de Montesa o unes pintures murals del castell d'Alcanyís, si bé les flors de lliri dels extrems són ben senzilles i no arriben als perfils recargolats i barrocs d'èpoques posteriors.

Aquesta insígnia és la que feien servir també als penons i banderes, com ha quedat reflectit als documents de possessió dels distints llocs i viles del senyoriu. Sols el 1393 els membres de l'orde van ser autoritzats pel papa per a dur la creu en les seues vestimentes exteriors, com la duïen en escuts i armadures. Sis anys després, com a conseqüència de la fusió amb Montesa de l'Orde de Sant Jordi d'Alfama, la creu negra flordelisada fou substituïda per la del sant cavaller.

L'orde catalana de Sant Jordi d'Alfama havia estat fundada el 2 de setembre de 1201 pel rei Pere II, pare del Conqueridor. El seu objectiu era la defensa d'una franja costanera d'uns 20 quilòmetres de llarg situada en terres catalanes, a prop de Tortosa, entre l'Ampolla i el Coll de Balaguer.

---

¹¹⁹ BORJA I ARÁNDIGA, J., *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y cavallería de Montesa (1624); manuscrito de frey Joan Borja, religioso montesiano*, F. Andrés i J. Cerdà (ed. i estudi), València 2004, 180-182.

Amb poques rendes des del principi, conflictes interns entre els seus membres i una mala gestió del seu patrimoni, l'orde es vorà abocada al fracàs. En conseqüència, el rei Martí l'Humà, en 1399, plantejà la fusió de l'Orde de Sant Jordi amb la valenciana de Montesa. Després d'una sèrie d'incidents amb els ambaixadors reials –que fins i tot van perdre els capítols per a la unió de les dos ordes militars–, amb Montesa i amb el papa per haver adoptat els montesians –pressionats pel rei– la creu de Sant Jordi per insígnia sense permís de la Santa Seu, Benet XIII mitjançant la butlla *Ad ea libenter intendimus* de 24 de gener de 1400 va autoritzar la fusió. Des d'aleshores passaria a denominar-se *Orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama*.

L'únic condicionament imposat pel monarca, a banda del nom, consistí en substituir la creu antiga de Montesa –en definitiva, de l'orde castellana de Calatrava– per la insígnia dels santjordians, possiblement per la secular devoció tributada a Sant Jordi pels reis de la Corona d'Aragó. A partir d'aleshores, els hàbits s'ornaren amb la creu de Sant Jordi, emblema que solien dur brodat en la part esquerra del pit i, en el mantell de cor, sobre el braç esquerre.

Pel que fa a les rendes aportades per Sant Jordi a Montesa –drets i terres dispersos per Catalunya i Mallorca–, en la pràctica es limitaren al castell d'Alfama i a l'església de Sant Jordi, a València, on anys després, com s'ha dit, els montesians fundaran un col·legi d'estudis per als seus religiosos.

6. PARTICIPACIÓ POLÍTICA DE L'ORDE

L'Orde de Montesa va participar activament en la política de la Corona d'Aragó, situant-se sempre en favor del rei. El 1323, pocs anys després de la seua fundació, amb motiu de la conquesta de Sardenya per Jaume II, Montesa va ajudar amb homes i diners, i el monarca va concedir a l'orde una sèrie de privilegis de tipus comercial.

Les relacions entre Pere IV el Cerimoniós i el tercer mestre de Montesa fra Pere de Tous foren excel·lents, sobre tot després de la guerra de Castella o dels dos Peres, en la qual col·laborà l'orde i on fins i tot el seu mestre acabà empresonat pels castellans.

Poc després, amb els Trastàmara, els montesians participaren activament a les campanyes italianes, aleshores en favor d'Alfons el

Magnànim. A l'efecte, el rei va confiar diverses gestions al mestre fra Romeu de Corberà (1410-1445), fins al punt de nomenar-lo portantveus de lloctinent general del regne de València, antecedent del que seria més endavant el càrrec de virrei. Va ser sobre tot el huitè mestre, fra Lluís Despuig (1453-1482), qui propiciarà una major i continuada col·laboració entre orde i corona, no sols amb el Magnànim, sinó també amb el seu successor Joan II, tot i que a partir del segle XV la participació dels montesians es deurà més a casos individuals que no a la institució com a grup.

Montesa també va participar de la política general del regne a través del seu escó a les Corts Valencianes. Com a segona veu de l'Estament Eclesiàstic, trobem documentada la seua participació a les corts a partir de les de 1329-1330. Ben gràfic al respecte resulta el quadre pintat per Vicent Requena (1592-1593), on el mestre de Montesa seu immediatament en segon lloc, amb sols l'arquebisbe de València per davant.

Durant el regnat de Ferran, anomenat el Catòlic –artífex de la incorporació de les ordes castellanques a la corona–, el monarca va fracassar en els seus intents per unir també Montesa, presumiblement pels seus enfrontaments amb el papa Alexandre VI. Així, malgrat les pressions en l'elecció d'alguns mestres –Felip d'Aragó i Navarra (1482-1488), posem per cas–, el pontífex preferí mantindre la independència dels montesians; seria Montesa, després, un més dels objectius de la família Borja.

A la primera meitat del segle XVI, fra Francesc Bernat Despuig (1506-1537) seguí les passes de son tio –l'anterior mestre Despuig– i es posà al costat de l'emperador durant la guerra de les Germanies, cosa que reflectí després Samper a la biografia que li va dedicar.

L'orde va tancar la seua etapa de govern maestral amb Pere Lluís Galcerà de Borja, un fill del duc de Gandia que va accedir al maestrat amb 17 anys, el 1545, gràcies a les pressions, entre altres, de l'emperador Carles, del príncep Felip i del seu germà, després sant, Francesc de Borja.

Com hem dit abans, el 1558 obrí la porta al matrimoni per als frares cavallers, en esposar Elionor Manuel, dama de la noblesa portuguesa i cambriera de princeses d'Espanya i Portugal. El permís del papa l'aconseguí, també, mitjançant el seu germà Francesc, aleshores jesuïta. Com a membre de la família Borja, l'esmentat Galcerà, va liderar el grup que es va enfrontar amb els Pardo de la Casta, expressió de les tradicionals bandositats nobiliàries que van commocionar València en l'època.

En desembre de 1566, quan Galcerà va resultar incòmode, Felip II el va *desterrar* nomenant-lo governador i capità general d'Orà i Mazal-

quvir, on el seguiria el seu germà menor –també cavaller de Montesa– Felip Manuel, implicat en lluites nobiliàries i condemnat a mort. Aproximadament quatre anys i mig després, en tornar d'Àfrica, va ser acusat de sodomia per alguns cavallers montesians i condemnat per la Inquisició el 1575, a deu anys de reclusió al castell de Montesa. Aleshores el rei va aprofitar la situació i va iniciar davant la Santa Seu –almenys des de 1576– gestions secretes per incorporar l'orde a la corona.

Tot i això, els fets es van precipitar quan, en 1583, Galcerà va demanar al capítol general de l'orde que acceptara el seu fill com a successor en el maestrat. El capítol es va negar i aleshores el mestre va iniciar tota una sèrie de gestions amb Felip II per incorporar Montesa a la corona i per assegurar-se un còmode futur, en el que no oblidà la pròpia família. Després de llargues i costoses gestions –durant les quals va soterrar la seua esposa i el seu fill únic, i es va barallar, així mateix, la possibilitat de premiar-lo amb un capel cardenalici–, Galcerà va ser nomenat el 1590 virrei i capità general de Catalunya i comtats de Rosselló i la Cerdanya.

Finalment, la butlla d'incorporació la va lliurar el papa Sixt V el 15 de març de 1587, però va quedar posposada fins a la mort del mestre, que va ocórrer a Barcelona el 20 de març –Divendres Sant– de 1592. Tal com havia disposat, i en contra del costum de soterrar-se a Montesa practicat pels mestres anteriors, les seues despulles reberen sepultura a la col·legiata de Gandia, panteó aleshores d'altres membres de la família Borja.

7. DESPRÉS DE LA INCORPORACIÓ A LA CORONA (1592)

El govern de les ordes militars castellanques incorporades a la corona es va regular a través del *Consejo de las Órdenes*. Però en el cas de Montesa no va ser possible perquè l'orde valenciana havia estat incorporada a la Corona d'Aragó. En conseqüència, el Consell Suprem d'Aragó va adquirir les funcions de consell d'ordes com a consell de la de Montesa. Per poder exercir jurisdicció en l'orde calia ser membre d'ella, per la qual cosa es va crear un nou càrrec, el d'assessor general de l'Orde de Montesa, ofici que correspondria a un membre del Consell d'Aragó necessàriament cavaller de l'hàbit i natural del regne de València.

No obstant hi havia un altre problema, ja que per exercir jurisdicció al regne de València els furs exigien la residència al regne, amb la qual cosa fou necessari crear un altre ofici, el de lloctinent general de mestre en la ciutat i regne de València. Havia de ser cavaller de l'orde i a ell competrien la jurisdicció temporal i espiritual de Montesa, i també la contenciosa. Anys a venir, el lloctinent general de Montesa acabarà assumint, de forma progressiva, el control de l'orde.

Felip II, primer *Administrador Perpetuo*, havia heretat una orde militar hipotecada en molts aspectes: amb un nombre de cavallers exagerat, un patrimoni materialment exhaust –inclús el castell-convent de Montesa estava en ruïnes en bona part– i tota una sèrie de compromisos monetaris a satisfer per voluntat del darrer mestre, Pere Lluís Galcerà de Borja, aquell controvertit membre de la família dels papes de Xàtiva que en molts aspectes s'assemblava al seu besavi Alexandre VI. Així, el monarca intentà posar ordre encarregant a la Junta Patrimonial del Regne la gestió dels recursos econòmics de la mensa magistral; recolzà l'actitud del prior del convent de Montesa que enduria la vida conventual, alhora que iniciava la recuperació de les parròquies del senyoriu perquè les proveïren religiosos montesians; auspicià una visita i mesures de reforma en 1595 i fundà a València el col·legi d'estudis de Sant Jordi per a què els joves conventuals de Montesa anaren a formar-se a la universitat.

La tendència seguida pel tercer Felip i els seus successors en relació a Montesa es veié clara en les Corts Valencianes de 1604, quan l'hàbit es recompensà com a premi a certs personatges que haurien destacat en la defensa dels interessos de la corona, amb la qual cosa s'oferiren rendes sobre l'orde valenciana i –més barat– hàbits per recompensar la noblesa fidel. *Nihil novum sub sole*: el rei actuava de la mateixa manera que el mestre Borja feia anys, i premiava amb hàbits i amb diners. Seguint paraules de James Casey, si no hagués estat per Montesa, difícil haguera estat per als reis el control d'un estament tan nombrós a València com el militar. Malgrat això, Felip III mantingué i respectà l'exclusivitat valenciana de l'orde en nodrir-la en un 74% de cavallers d'origen valencià. Pel que fa als religiosos, continuà amb la tendència de recuperar rectories per a Montesa iniciada pel *Rey Prudente*. El breu de 1604 –significativament anomenat butlla *Aurea*– i l'augment de places conventuals, amb l'impuls que es donà al col·legi de Sant Jordi, suposaren per a l'orde el reforçament de la part exclusivament clerical de Montesa; també, fent una lectura regalista, una ingerència del monarca en assumptes abans estrictament eclesiàstics.

Felip IV continuà amb la tendència anterior: premiar la noblesa valenciana amb hàbits de Montesa i continuar reforçant el grup dels clergues amb l'assumpció de les parròquies del territori en detriment dels ordinariis diocesans. És en aquesta època quan s'inicià l'ofensiva contra el monestir de Santes Creus, que perdé una prebenda en ser-li prohibit nomenar d'entre els seus monjos el prior del Sacre Convent de Montesa. Probablement així de car resultà al monestir català el fet de romandre a favor del seu país en les revoltes de 1640 contra la monarquia.

Amb Carles II començà a trontollar l'exclusivitat valenciana de l'Orde de Montesa, doncs malgrat un 66% de cavallers nascuts al regne de València, hi hagué també un 27% de creuats dels regnes de Castella. Les aclaparadores dificultats econòmiques de la monarquia varen dur Carles II a concedir privilegis que no suposaren costos al reial erari, amb la qual cosa els membres de Montesa, cavallers i religiosos, n'aconseguien del monarca alguns de tipus honorífic, com la creació de la comanda major de Sant Jordi d'Alfama o el priorat de Sant Sebastià que es lliurà al rector de la parròquia de Montesa.

En morir el *Rey Hechizado* el dia de Tots Sants de 1700, Montesa, com la resta del país, entrà en una nova etapa. La Guerra de Successió evidencià encara més les tensions hagudes abans entre cavallers i clergues. Així, mentre els primers es van decantar majoritàriament per la dinastia Borbó, la majoria de clergues es decidiren pels Àustria. Tal volta la fidelitat dels cavallers a la causa del candidat guanyador serví perquè, després, Felip V confirmara a l'Orde de Montesa llurs privilegis i exempcions, malgrat la desaparició dels Furs de València, un dels aparells legals que protegien la institució.

El rei mantingué la seua singularitat en continuar nodrint-la de cavallers valencians; no obstant això, el 1707 l'havia agregat al *Consejo de las Órdenes*. Els seus successors –Ferran VI, Carles III i Carles IV– acabaren progressivament amb el *domini* valencià en atorgar hàbits i comandes a persones alienes al regne de València, així com rendes als *infantes* de la Casa Real i a l'orde pròpia de la dinastia: la de Carles III.

La política seguida pels Borbó amb els clergues de Montesa fou, no obstant, beneficiosa. D'entrada, els reis reforçaren l'autoritat del prior del Sacre Convent de l'orde en atorgar-li la jurisdicció *plena* dels afers espirituals, abans compartits amb el cavaller lloctinent general. A més, en caure el castell-convent de Montesa pels terratrèmols de 1748, patrocinaren la construcció d'un nou edifici de nova planta a la ciutat de

València, a les cases del Temple, inaugurat el 1770, hui *Delegación del Gobierno* a la capital.

Els religiosos de l'Orde de Montesa van romandre al convent, al nou edifici d'*El Temple* fins la Desamortització de 1835.

D'altra banda, cal destacar un grup de religiosos de Montesa que destacaren des del punt de vista intel·lectual, amb algunes figures senyeres que accediren a la Universitat de València, com per exemple fra Vicent Capera, fra Josep Matamoros, o fra Vicent Blasco, aquest darrer fins i tot rector de l'*Estudi General* entre 1784 i 1813.

Els cavallers, en continuar presidits pels reis, continuaren com a corporació nobiliària i la seua presència s'allarga fins i tot, a hores d'ara.¹²⁰

8. L'ORDE DE MONTESA A LA COMARCA DE LA COSTERA

Montesa i Vallada

Com hem vist abans, la presència de l'Orde de Montesa a la comarca es limità als actuals pobles de Montesa i Vallada, l'únic territori de reialenc atorgat a l'orde militar, perquè, com sabem, el senyoriu montesià estava format pels béns que templers i hospitalers havien tingut al regne.

Administrativament, els dos pobles pertanyien a la mensa magistral, formada, a l'altura de 1624, pels pobles següents:

“La Mensa Maestral del señor maestre de Montesa contiene catorse villas y lugares; es a saber: la villa de Montesa, la villa de Vallada, la universidad de Çueca, el lugar de Moncada, el lugar de Carpesa y el lugar de Borbotó. Y en el Maestrasgo Viejo, la villa de San Mattheu, la villa de Cervera, la villa de Trayguera, la villa de Cálíg, la villa de La Jana, la villa de Canet, la villa de Chert y el lugar de Rosell”.¹²¹

A fi d'exercir-hi la jurisdicció a Montesa i Vallada, el mestre nomenava un cavaller d'hàbit amb el títol de sotsclauer. A banda, al castell de Montesa residien el prior i els frares conventuals, amb un altre cavaller que feia d'alcaid de la fortalesa amb títol de sotscomanador.

¹²⁰ SANCHIZ ÁLVAREZ DE TOLEDO, H., “Aproximación a la historia de las Órdenes Militares españolas durante la Edad Contemporánea y su situación en la actualidad”, *Aportes* 62 (2006) 143-161; text complet a l'arxiu documental de la web <www.museumontesa.com>.

¹²¹ BORJA I ARÁNDIGA, J., *Breve resolución...*, 79.

Pel que fa a les parròquies, la de Montesa, erigida canònicament el 1289,¹²² s'uní a l'orde militar per l'esmentada butlla de fundació, lliurada pel papa Joan XXII.

“...necnon parrochiam ecclesiam dicti castri de Montesia auctoritate apostolica donamus, incorporamus, applicamus, annectimus in perpetuum et unimus [...] quodque ipsi Magister et fratres eiusdem ecclesie de Montesia curam gerere valeant per idoneum presbyterum ipsius ordinis professorem”.¹²³

Vallada pertanyia aleshores al terme de la vila de Montesa i la seua església es constituí en vicaria uns anys després, el 1370, per disposició del mestre Pere de Tous, atorgant la cura d'ànimes al rector de la parròquia de Montesa, que nomenava a l'efecte un vicari per exercir-hi els seus drets. Així, les raons jurídiques que l'orde defensà tindre després sobre la parroquial de Vallada, es fonamentaren en la seua vinculació amb la parròquia de Montesa.

Entre 1547 i 1548, el polèmic mestre Borja esmentat abans, atorgà a Vallada la jurisdicció plena, alta i baixa, mer i mixt imperi i terme propi, cosa que la convertia en poble independent, i separat de Montesa. L'església es segregà uns anys després, per disposició del capítol general de l'orde de 1576:

“Otrosí, por quanto la retoría de Montesa está unida, anexa y incorporada a nuestra Orden y en ella se comprehende la iglesia de la villa de Vallada, la qual población ha hecho acrecentamiento de manera que es menester vicaría particular para administrar allí los sacramentos, ordenamos que de aquí adelante el señor maestre nombre un freyle de nuestra Orden para que sirva en la dicha Vallada de vicario, y que este nombramiento sea sin respeto de ancianidad y le pueda mudar siempre que le pueda convenir al servicio de Dios y bien de la Orden. Y assignamos para alimentos al dicho vicario el pie del altar y aniversarios de la dicha iglesia de Vallada, y más la mitad de los frutos que allí le tocan al rector, desta manera que del cuerpo dellos se saquen los cargos, y quarta décima, y

---

¹²² *Primera parte de la relación hecha en virtud de la real orden de Su Magestad de 18 de abril de 1790. Que contiene los dos primeros partidos de los quatro de que se compone el arzobispado de Valencia* (Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, ms. 35).

¹²³ Pot consultar-se, per exemple, en GUINOT RODRÍGUEZ, E., “La orden de Montesa en época medieval”, *Revista de las Órdenes Militares* 3 (2005) 131-137, disponible en pdf a la web <www.museumontesa.com>. Ja hem esmentat que en aquesta web hi ha una traducció al castellà de la butlla, a l'apartat Arxiu Documental. El pergami original s'hi conserva a Barcelona, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, *Cancelleria, Butlles*, n° 390.

comida del predicador, y lo demás se divida entre el rector y vicario por iguales partes, y si en el coger de los frutos y arrendallos no se contentaren, pueda cada uno coger o arrendar su parte. Y quando el retor quisiere acudir allí a visitar la iglesia sea obedecido en ella, sin que tenga otra jurisdicción sobre el dicho vicario, y quando alguna diferencia se ofreciere entre ellos anden al señor Maestre, y si fuere menester para la execución desto confirmación de Su Santedad, se procure y se haja”.¹²⁴

D'acord amb la butlla de fundació de 1317, tant a Montesa des d'aleshores com a Vallada des del 1576, l'Orde de Montesa nomenava d'entre els seus frares un religiós per a rector, al qual solia dirigir-se amb el nom de vicari per tractar-se de beneficis eclesiàstics d'un orde regular. Eixos preveres els nomenava el mestre de Montesa, i després els ratificava el bisbe de València.

Aquest últim detall, que deixava en mans de l'ordinari la confirmació dels rectors, va començar a posar-se en dubte a partir del segle XVI, amb la qual cosa l'Orde de Montesa considerà innecessària l'actuació episcopal.

Les friccions amb l'arquebisbat de València no es limitaren al nomenament dels rectors de les parròquies, doncs en 1546 el rector de Montesa i Vallada, fra Martí Pérez, protestà, en oposar-se, la visita pastoral que l'arquebisbe Tomàs de Villanueva en persona practicava a aquelles esglésies.

Les tensions pujaren de to uns anys després, quan els visitadors fra Àlvar de Luna i fra Francesc Rades de Andrada, de l'Orde de Calatrava, ordenaren al rector de Montesa que no admetera cap visita que no fos de la mateixa Orde de Calatrava o de la de Montesa. Tot i això, amb el patriarca Ribera en la mitra de València, les visites diocesanes a les parròquies foren freqüents i, en conseqüència també, les protestes de l'orde,¹²⁵ perquè els montesians consideraven els pobles de Montesa i Vallada *nullius dioecesis*, i per això

“...el señor arzobispo de Valencia no puede exercer en ella acto alguno de iurisdicción, porque pertenece privativamente a nuestro Maestre; el

¹²⁴ BELTRÁN I PERIS, M., *Libro de las visitas, capítulos generales, bullas apostólicas y otras cosas tocantes a la orden de Montesa*, 1633 (Biblioteca Nacional de España, ms. 845, f. 129v-130).

¹²⁵ Cfr. CERDÀ I BALLESTER, J., “Las visitas pastorales y la Orden Militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de Valencia en la iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)”, *Memoria Ecclesiae* 14 (1998) 111-122.

qual para semejantes actos es el Ordinario, y no el señor arzobispo de Valencia".¹²⁶

La insistència de cada bàndol en la defensa dels seus drets va originar bona cosa de documentació, més o menys extensa segons l'època o els personatges que encapçalaren l'arquebisbat o l'orde, presidida des del 1592 pel rei en qualitat d'*Administrador Perpetuo* per autoritat apostòlica. Hi hagué, no obstant, intents d'arribar a un acord, plasmats en diverses concòrdies signades pel lloctinent general de Montesa i els arquebisbes en 1667, 1669 i 1678.¹²⁷

En 1700 reviscolaren les tensions en ser nomenat arquebisbe de València fra Antoni Folch de Cardona, que hagué d'enfrontar-se amb un parent llunyà, aleshores lloctinent general de l'orde: Josep Folch de Cardona, comte de Cardona. Això va generar molta documentació, hui a l'Archivo Histórico Nacional (AHN): per defensar-se cadascuna de les parts, alguns sofrits escrivans es dedicaren a copiar visites pastorals, nomenaments de rectors, actes de possessió de beneficiats, etc., com podem veure a la descripció adjunta a l'inventari del fons parroquial de Montesa.

En arribar el segle XVIII i amb ell la nova dinastia dels Borbó, la qüestió jurisdiccional a les dues parròquies sembla restà quieta; almenys no hem trobat informació al respecte als fons de l'AHN ni a l'Arxiu Parroquial de Vallada. Tot i això, s'intentà renovar acords anteriors:

"...por lo tocante a la visita de las iglesias parroquiales de Montesa y Vallada se prevenga al Prior, ser mi voluntad se haga concordia con el arzobispo de Valencia para la mayor seguridad, la qual se me ha de remitir para su aprobación, y que al Arzobispo se le conceda el dar las dimisorias y corregir a los clérigos de las referidas iglesias sin perjuicio en lo demás de los derechos de la Orden y jurisdicción sobre los freyles della".¹²⁸

¹²⁶ SAMPER I GORDEJUELA, H. de, *Montesa Ilustrada...*, II, 272, epígraf 439.

¹²⁷ L'última d'elles la va reproduir, entre altres, TRISTANY BOFILL I BENACH, B. de, *Escudo Montesiano en las reales manos de Su Magestad para defender como Gran Maestre, prelado, general, superior y cabeça, patrón, protector y Administrador Perpetuo de las sagradas, reales, insignes, nobilísimas y eclesiásticas religiones regulares y militares de Santiago, Calatrava y Alcántara, y particularmente de la poderosa, inclita y militar orden de Nuestra Señora de Montesa y San Jorge de Alfama, los privilegios, prerrogativas, inmunidades y exempciones que gozan por la Sede Apostólica, de los ordinarios*, Imp. Rafael Figueró, Barcelona 1703, 7-10.

¹²⁸ Reial cèdula de 18 d'octubre de 1769 conferint al prior del Sacre Convent de Montesa la jurisdicció espiritual de l'orde, en VILLARROYA, J., *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, II, Imp. Benito Monfort, València 1787, 119-121.

Per si de cas algun agosarat arquebisbe s'atrevia a visitar Montesa i Vallada, l'últim dia de 1816, els rectors corresponents reberen, per ordre del prior del Sacre Convent de l'orde a València, unes instruccions en les que se'ls advertia el que calia fer “si el señor Arzobispo quisiere ir a visitar las parroquiales de Montesa y Vallada”, on els recomanaven rebre el bisbe amb la cortesia requerida a llur dignitat, però mai en qualitat d'ordinari diocesà amb jurisdicció sobre les parròquies.¹²⁹

En el moment de la desamortització de 1835 era rector de Montesa fra Salvador Borja García. A Vallada enviaren eixe mateix any un paisà, fra Marcel Perales, aleshores prior del Sacre Convent. En absència de prior, la jurisdicció espiritual de l'orde l'assumí un religiós de Montesa amb el títol de *Gobernador Eclesiástico* de l'orde, que presentava les ternes per a les rectories al *Consejo de las Órdenes* a fi que l'*Administrador Perpetuo* fes el corresponent nomenament. Tot i això, era qüestió de temps: en no ingressar nous religiosos montesians i anar morint progressivament els que hi havia, només calia esperar.

El concordat signat en 1851 entre el govern d'Espanya i la Santa Seu suprimí les jurisdiccions exemptes i privilegiades, amb la qual cosa els territoris de les ordes militars, excepte uns quants pobles que formarien el priorat de les ordes a l'actual diòcesi de Ciudad Real, havien de passar a les diòcesis respectives. En conseqüència, les parròquies de Montesa i Vallada quedaren adscrites a la diòcesi de València. Amb tot, el concordat no es feu efectiu per la falta d'enteniment amb la Santa Seu, conseqüència del devenir polític de l'Espanya de l'època. Aquelles jurisdiccions privilegiades que s'acordà suprimir el 1851 van desaparèixer, de manera real, mitjançant la promulgació de les butlles *Quo gravius* i *Quae diversa* de 14 de juliol de 1873.¹³⁰

El darrer rector-frare de Montesa i Vallada va ser l'esmentat fra Salvador Borja García, que faltà a la parròquia de Sant Bartomeu de Vallada el 10 d'agost de 1855. No obstant això, la reina Isabel II, *Administradora Perpetua*, continuà nomenant els rectors, i quan ja no en tingué de l'orde va fer ús del clero secular: el 28 de desembre de 1852 nomenà

¹²⁹ “Ynstrucción de lo que debe hacerse en Montesa si el señor Arzobispo quisiere ir a visitar las parroquiales de Montesa y Vallada”, còpia de fra Lluís Giner, secretari del prior del Sacre Convent de Montesa, en la Visita Pastoral de Vallada de 1900. Cfr. infra, Inventari de Vallada, 2.2/3.

¹³⁰ Transcripció de les butlles en HERMOSA DE SANTIAGO, F. de, *El nuevo priorato de las Órdenes Militares. Contestación a la memoria que publicó el M.I. Sr. Dr. frey D. Pedro María Torrecilla y Navalón, del hábito de Montesa, antiguo capellán de honor de S.M. por la dicha Orden y actualmente arcipreste de esta Santa Iglesia Prioral...*, Imp. de Lezcano y Compañía, Madrid 1880, 273-286.

per a Montesa, amb el títol montesià de prior de Sant Sebastià, mossén Salvador Martí Gironés.¹³¹ Per a Vallada, l'elegit i nomenat prior de Sant Bartomeu el 27 de novembre de 1857 va ser Francesc Fabregat Ramos. Sols amb la mort dels anteriors, esdevinguda el 1889 (Martí) i 1875 (Fabregat), passà el nomenament dels rectors a l'arquebisbe de València: Eduard Casanova Casanova fou el primer rector diocesà de Montesa,¹³² mentre que a Vallada anà Ambrosi Ruiz Carrascosa.¹³³

Cavallers i religiosos a la Costera

Xàtiva ha exercit sobre els pobles de la rodalia una certa influència des de ben antic. A la ciutat dels Borja hi havia pintors, orfebres, obrers de vila i tota mena d'oficis, habitualment sol·licitats pels seus convents i parròquies, i també pels pobles i institucions de les localitats veïnes. Tot i això, les relacions entre les diverses comunitats foren de vegades recíproques. Així, el mestre d'obres de la seu de la ciutat, mossén Joan Aparicio, havia nascut a Énguera, i els seus servicis es documenten a les parròquies de Montesa i Vallada. Gaspar Requena, col·laborador del famós Joan de Joanes en el retaule major de la parròquia de la Font de la Figuera, fou un pintor nascut a Montesa, amb obra hui a Xàtiva, Vallada, l'Olleria i Montesa, entre altres; també el pintor Martí Cabanes –anomenat Mestre de Borbotó– compta amb obres a la capital de la Costera, a Montesa i a la Torre de Canals.

De la mateixa manera, podem trobar dins l'Orde de Montesa cavallers i religiosos nascuts a Xàtiva i la seua àrea d'influència. Del grup de cavallers sols en tenim a la ciutat –un d'ells, no obstant, nasqué a Vallés–,

¹³¹ “La Reina se ha dignado nombrar a don Salvador Martí para la vicaría de Montesa y a don Juan Bautista Reverter para el curato de la villa de San Mateo, propuestos en primer lugar en las ternas respectivas remitidas por ese Tribunal [*de las Órdenes Militares*] con fecha 7 de octubre próximo pasado. Madrid, 28 de diciembre de 1852”, en AHN, *OOMM*, leg. 3731, c. 1. A l'Arxiu Diocesà de València, *caixa 72/6*, es conserva l'expedient de *limpieza de sangre* de mossén Martí.

¹³² El seu nomenament, no obstant, no consta als butlletins oficials de l'Arquebisbat de València. “Rvdo. D. Eduardo Casanova Casanova. Falleció en Agullent, de donde era natural y donde vivía retirado, ya quince años, el día 27 de febrero [*de 1943*]. Nacido en 1858, era el sacerdote de más edad de la Diócesis. Sus cargos fueron: coadjutor de Navarrés, cura de Montesa y de Puebla de Farnals, capellán de las Servitas de Sagunto, coadjutor de Llosa de Ranes, capellán del Convento de Jerusalén y, últimamente, de la Encarnación, de Valencia”, en BOAV 2342 (15-III-1943) 99.

¹³³ Va prendre possessió de la parròquia de Vallada el 9 de gener de 1879; cfr. PELEJERO VILA, J.A., “Ambrosio Ruiz, primer rector diocesà de la parròquia de Vallada (1879-1884)”, en *Vallada, Festes Patronals 2007*, 75-78.

doncs era el lloc de residència habitual de molts nobles. Religiosos montesians nascuts a la comarca, en canvi, en trobem en nombroses poblacions, com podem veure als quadres que oferim a continuació.

No sabem quins cavallers de Montesa veieren la llum a la ciutat dels Borja abans de la incorporació de l'orde a la corona (1592), doncs el llistat a l'efecte elaborat per Ventura Pascual¹³⁴ presenta nombroses errades. Caldria no obstant, destacar-ne tres, que ocuparen tos ells la dignitat de mestre de Montesa: fra Lluís Despuig (1453-1482), virrei de València i promotor de les *Obres e trobes en llaors de la Verge Maria*, fra Francesc Sanç Martí (1493-1506) i fra Francesc Bernat Despuig (1506-1537), nebot del virrei Despuig.

Els cavallers i religiosos de Montesa, originaris de la comarca, que ingressaren entre l'esmentat 1592 i 1835 foren els següents:

Cavallers de l'Orde de Montesa nascuts a la Costera

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Vallés	Sans de Vallés i Ferriol, Cristòfol	1659	ca. 1719
Xàtiva	Agulló i Alçamora, Tomàs	1662	1695
Xàtiva	Agulló i Cebrián, Francesc	1757	1795
Xàtiva	Agulló i Sánchez de Bellmont, Manel	1828	?
Xàtiva	Albero i Pardo, Lluís	1651	1655
Xàtiva	Armengot i Anguerot, Urbà	1652	1662
Xàtiva	Bono Montagut, Francesc	1651	1663
Xàtiva	Cebrián i Bordes, Francesc	1749	1798
Xàtiva	Cebrián i Linas de Terrazas, Tomàs	1751	1772
Xàtiva	Cebrián i Soto, Pere d'Alcántara	1830	1855
Xàtiva	Cebrián i Valda, Ignasi	1757	1808
Xàtiva	Cebrián i Valda, Josep	1757	1799
Xàtiva	Cerdà i Olomar, Sebastià Fabià	1700	ca. 1721
Xàtiva	Cerdà i Portadora, Josep	1683	1697
Xàtiva	Cerdà de Tallada i Sancho, Tomàs	1590	1625
Xàtiva	Cruïlles i Crespí, Bernat	1587	ca. 1627
Xàtiva	Despuig i Sans, Lluís	1623	1645

¹³⁴ PASCUAL I BELTRÁN, V., *Játiva biográfica*, III, València 1931, 86-131.

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Xàtiva	Fenollet de Castellvert, Dídac	1625	1666
Xàtiva	Ferrer de Calatayud i Martí, Gaspar	1589	1625
Xàtiva	Ferrer i Sans, Lluís	1577	1608
Xàtiva	Milà d'Aragó i Coloma, Cristòfol	1624	1633
Xàtiva	Roca i Escrivà, Pere	1784	?
Xàtiva	Roca i Ferrer, Francesc	1650	1674
Xàtiva	Roca i Ripoll, Pere	1668	1692
Xàtiva	Sanchis i Berenguer de Morales, Francesc	1800	1844
Xàtiva	Sanchis i Navarro, Joaquim	1766	1796
Xàtiva	Sanchis i Navarro, Marià	1766	1792
Xàtiva	Sanchiz i Berenguer de Morales, Joaquim	1816	1838
Xàtiva	Sans de la Llosa i Sans de la Llosa, Andreu	1624	1646
Xàtiva	Sans de Vallés i Ferriol, Dídac	1677	ca. 1708
Xàtiva	Sans de Vallés i Maiques, Bernat	1655	1682
Xàtiva	Sans i Soto de Sans, Guillem	1572	1603
Xàtiva	Sans i Valor, Hernan	1605	?
Xàtiva	Tallada i Ayala, Felip	1605	1616
Xàtiva	Tallada i Sans, Àlvar	1587	1606
Xàtiva	Tallada i Sans, Tomàs	1641	ca. 1647
Xàtiva	Tallada i Sant Ramon, César	1577	1624
Xàtiva	Tallada i Simó, Gaspar	1587	1629
Xàtiva	Texedor i Bellví, Vicent	1667	1706
Xàtiva	Vich i Castellví, Àlvar	1616	1624

Religiosos de l'Orde de Montesa nascuts a la Costera

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Canals	Alarcó Rexach, Isidor	1641	1652
Canals	Bru Mompó, Gaspar	1621	?
Canals	Calaf Burguera, Francesc	1605	1631
Canals	Climent Gomar, Manel	1752	1798
Canals	Climent Pastor, Pau	1605	1669
Canals	Gil Mallent, Joan Albert	1831	1878
Canals	Pareja Navarro, Monserrat	1677	ca. 1716

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Canals	Prats Sánchez, Blai Maria	1807	1868
Canals	Rexach Agulló, Miquel	1586	ca. 1618
Canals	Serrano Llobregat, Miquel	1618	1629
La Font de la Figuera	Aragonés Gramage, Jaume	1605	1630
La Font de la Figuera	Biosca Ros, Josep Maria	1817	1820
La Font de la Figuera	Carrascosa Ferré, Alfons	1791	1834
La Font de la Figuera	Carrascosa Ferré, Francesc	1804	1841
La Font de la Figuera	Molina Carrascosa, Miquel	1751	1798
La Font de la Figuera	Tortosa Molina, Josep	1765	1809
Llanera de Ranes	Navarro Morillo, Salvador	1714	1770
Moixent	Díez Bono, Joaquim	1773	1808
Moixent	Gassó Albalat, Antoni	1780	1835
Moixent	Gassó González, Pere Vicent	1639	1671
Montesa	Alcover Requena, Francesc Fabià	1618	1653
Montesa	Aràndiga, Gaspar	1564	1610
Montesa	Aràndiga Franco, Josep	1625	1679
Montesa	Borja Aràndiga, Joan	1588	1631
Montesa	Borja García, Crisòstom	1653	1673
Montesa	Borja García, Salvador	1831	1855
Montesa	Borja Terol, Pere	1752	1781
Montesa	Carbonell Morant, Josep	1701	1756
Montesa	Català, Miquel	1569	1606
Montesa	Fito, Bartomeu	1537	1601
Montesa	Fito Martí, Miquel	1576	1596
Montesa	Fito Selva, Pere	1576	1642
Montesa	Martí, Francesc	1565	1601
Montesa	Perales Rodenes, Miquel	1633	1666
Montesa	Primo, Baltasar	1564	1612

Naixement	Cognoms i nom	Hàbit	Defunció
Montesa	Primo Aràndiga, Vicent	1695	1737
Montesa	Primo Carbonell, Josep	1773	1808
Montesa	Primo Vinader, Baltasar	1577	1603
Montesa	Requena Selva, Gaspar	1586	?
Montesa	Terol García, Antoni	1715	1747
Montesa	Vila Fito, Berenguer	1588	1643
Montesa	Vila Marín, Joan Vicent	1613	1638
Torrella	Blasco García, Vicent	1752	1813
Vallada	Garrido Tortosa, Miquel	1648	1694
Vallada	Perales Fontán, Marcel	1780	1839
Vallada	Perales Vila, Bartomeu	1578	ca. 1608
Vallada	Selva Vila, Pere	1572	1605
Vallada	Soler Requena, Hermenegild	1694	ca. 1716
Vallada	Tortosa Carbonell, Carles	1752	1760
Xàtiva	Albero, Bartomeu	1582	1593
Xàtiva	Alemany Bella, Josep	1654	1686
Xàtiva	Garrido Collado, Francesc	1579	1615
Xàtiva	Garrigues Luqui, Feliu	1704	1754
Xàtiva	Gosalbo Mollà, Lluís	1670	1721
Xàtiva	Larralde Bastán, Isidor	1641	1694
Xàtiva	Menor Fenollet, Ferran	1694	ca. 1706
Xàtiva	Ortoneda Meliana, Josep	1785	1834
Xàtiva	Sanchis Alemany, Leonard	1701	ca. 1711
Xàtiva	Sant Andreu Soler, Agustí	1689	ca. 1710

Cavallers de Montesa amb senyories a la Costera

Senyoria	Cognoms i nom	Naixement	Hàbit	Defunció
L'Alcúdia de Crespins	Crespí de Valldaura, Cristòfol	València	1682	1733
L'Alcúdia de Crespins	Crespí de Valldaura, Josep Salvador	València	1665	1708
Annahuir	Borja, Onofre de	València	1569	1606
Annahuir	León, Jeroni de	València	1625	1669

Senyoria	Cognoms i nom	Naixement	Hàbit	Defunció
Barxeta	Sosa, Jeroni de	Murla	1651	1658
Barxeta	Tallada, Gaspar	Xàtiva	1587	1629
Cerdà	Cerdà i Portadora, Josep	Xàtiva	1683	1697
Estubeny	Agulló, Tomàs	Xàtiva	1662	1695
Estubeny	Ferriol, Fadric	València	1631	1664
Estubeny	Ferriol, Lluís	València	1585	1647
Estubeny	Omara, Guillem	Irlanda	1708	1724
El Genovés	Fenollet Albinyana, Dídac	Xàtiva	1625	1666
Llanera de Ranes	Vilaragut, Jordi de	València	1634	1676
Llanera de Ranes	Vilaragut, Josep de	Olocau	1678	1690
Llocnou d'en Fenollet	Fenollet Albinyana, Dídac	Xàtiva	1625	1666
Moixent	Caro Fontes, Pere	Novelda	1757	1775
Moixent	Caro Maza de Lizana, Josep	Elx	1725	1749
Novetlè	Tallada, Tomàs	Xàtiva	1641	ca. 1650
Vallés	Sans de Vallés, Bernat	Xàtiva	1655	1682
Vallés	Sans de Vallés, Cristòfol	Vallés	1659	ca. 1719

MONTESA

PARRÒQUIA DE L'ASSUMPCIÓ DE LA MARE DE DÉU

Montesa limita amb l'Alcúdia de Crespins, Canals, Xàtiva i Vallada, a la comarca de la Costera; i amb Aiello de Malferit i Énguera, a les comarques de la Vall d'Albaida i la Canal de Navarrés respectivament. Al cens del comte d'Aranda de 1768 tenia 702 habitants; el 1857, 1.216; el 1900, 1.346; i el 2012, segons l'INE, 1.353.

Així com a Moixent el referent és el poblat ibèric de la Bastida de les Alcusses, a Montesa ho és el seu castell. Una de les notícies més antigues, del segle X, diu així:

“A el castillo de Montesa se retiró por los años de novecientos y treinta el moro Isaco Ben Abraham Ben Sakhr Alocayli, consejero del rey Mahomet, porque temía el poder de su contrario Ben Aphsuni que le perseguía; el mismo Isaco havia fortalecido el castillo y en tiempo de el rey Abdrahmano tercero de este nombre fue llamado a Córdoba, en donde murió por los años novecientos treinta y cinco”.²¹⁰

Uns segles després, en gener de 1248, es traslladà a Montesa la família dels Banu Isa, que havia cedit el castell de Xàtiva al rei Jaume I aconseguint, en compensació, l'entrega de les forteses de Montesa i Vallada per part del monarca. Els Banu Isa van romandre fins el 1277, en què Pere el Gran s'apoderà definitivament de Montesa. Després hi hagué una fracassada repoblació, del 1288, adreçada “universis sarracenis de Muntesia [...] quod vos veniatis et populemini in loco predicto de Muntesia”.²¹¹ Aquella carta pobla no va tindre èxit; el 16 d'octubre de 1289, el rei Alfons el Liberal concedí poders a Bernat de Bellvís per a poblar Montesa i Vallada amb 120 famílies de cristians.

Tres dècades després, el futur històric de Montesa quedà vinculat, fins el 1837, a la nova orde militar de Santa Maria de Montesa, creada el 1319 pel rei Jaume II. El rei, el mateix dia de la fundació de l'orde, va fer donació del poble a la nova religió militar.

---

²¹⁰ *Primera parte de la relación hecha en virtud de la real orden de Su Magestad de 18 de abril de 1790. Que contiene los dos primeros partidos de los cuatro de que se compone el arzobispado de Valencia* (Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, ms. 35, f. 181v).

²¹¹ FEBRER ROMAGUERA, M. (ed.), *Cartas Pueblas de las morerías valencianas y documentación complementaria*, Saragossa 1991, 154.

La parròquia es va erigir canònicament el 1289, el mateix any de la carta pobla. Servida –suposem– per clero de la diòcesi de València, tres dècades després, en fundar-se l'Orde de Montesa, fou unida a l'orde d'acord amb la butlla de fundació del papa Joan XXII, lliurada el 10 de juny de 1317, amb la qual cosa un dels seus frares, nomenat pel mestre, assumia la cura d'ànimes. Anys a venir, en 1670, el rei Carles II, com *Administrador Perpetuo* de l'Orde de Montesa, atorgà al rector-frare de l'orde, el títol honorífic de prior de Sant Sebastià.

En 1479, un incendi destruï l'antiga església de Montesa, que pel que s'indica, tal volta fos un edifici amb arcs de diafragma i coberta de fusta.²¹² Aquella desgràcia explicaria, probablement, l'encàrrec d'un retaule per al temple pocs anys després, cap al 1482, segons havia disposat al seu testament fra Lluís Despuig, mestre de l'Orde de Montesa. Aquella obra, en part hui al Museo del Prado, fou executada pel pintor italià Paolo de San Leocadio, el mateix que uns anys abans havia pintat els àngels músics del presbiteri de la Seu de València.²¹³

L'església actual es va construir entre els anys 1693 i 1702, enderrocant un temple anterior que ens consta estaven ampliant el 1589. Les traces s'encarregaren a mossén Joan Aparicio, aleshores mestre de l'obra de la seu de Xàtiva. Anys després, entre 1720 i 1730, es convertí la sagristia de la banda de l'epístola en capella de la comunió, eliminant aleshores una de les dos sagristies que Aparicio havia proposat als capítols acordats el 1692 per construir el temple.

Els terratrèmols de 1748 es feren sentir també a l'església, amb la qual cosa, en enfonsar-se alguns trams de la volta, no s'optà després per posar-hi la decoració barroca original d'àngels i fullaraques, que podem veure hui a la capella del rerasagrari. A més, les reformes acabaren afectant també aquell rerasagrari, que convertiren aleshores en cambril de la Mare de Déu, un espai que ha recuperat la seua funció i volums originals recentment, el 1993. Als anys cinquanta del segle XIX, una renovació conclosa el 1857 es cenyí a decorar el temple amb grisalles, ocres i tonalitats verdoses no gens adequades. Tot i això, l'última intervenció, de 2002, ha intentat recuperar els encintats de finals del segle XVII i potenciar així tots els elements barrocs originals.

²¹² Les declaracions de diversos testimonis sobre l'incendi en AHN, *OOMM*, leg. 2353.

²¹³ GÓMEZ-FERRER LOZANO, M., “Un nuevo documento sobre la *Virgen del caballero de Montesa* de Paolo de San Leocadio y su comitente, el maestre Luis Despuig”, *Boletín del Museo del Prado* 48 (2012) 24-33.

Montesa compta amb algunes ermites. La més antiga data del segle XVI i es va dedicar al patró del poble, sant Sebastià. Hui està molt desfigurada i es fa servir de magatzem del cementeri, contigu a l'edifici des de la seua inauguració, el 1816. Una altra, construïda durant la segona meitat del segle XVI, domina el turó des del qual es fa la benedicció del terme, i té per advocació la Santa Creu. Finalment, durant la primera part del segle XVIII, es bastí l'ermita del Calvari, de traces molt elegants, amb creuer i cúpula.

A més de la casa abadia, que presideix la plaça principal de Montesa des de la segona meitat del segle XVI, la parròquia compta amb l'antic convent de monges de la Caritat de Sant Vicent de Paül, una casa del segle XVIII reformada per acollir les religioses que s'inaugurà el 1891. Tot i això, junt a l'immoble, hi ha un xicotet edifici, de dues plantes i porta adovellada, bastit durant el primer terç del segle XVII, que des de 1997 fa servir de museu parroquial.

A l'Arxiu Parroquial es conserven uns Índexs de Batejos i de Matrimonis des de 1800. És, pràcticament, l'única documentació original de caràcter històric conservada en aquest arxiu anterior a 1900. Està fotodigitalitzada i a disposició de l'investigador en la Sala de Consulta de l'Arxiu Diocesà. Tanmateix, per les seues característiques especials i la relació de la població amb l'Orde de Montesa, a continuació de l'inventari que presentem immediatament, hem afegit un capítol sobre documentació de Montesa (i Vallada) a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, que considerem de gran rellevància.

BIBLIOGRAFIA SELECCIONADA

CERDÀ I BALLESTER, J., *Montesa al teu abast. La seua història, monuments i paratges*, Montesa 1999.

-----“L'església parroquial de Montesa: gènesi i evolució constructiva (1686-1702)”, *Papers de la Costera* 12 (2001) 65-80.

CERDÀ I BALLESTER, J. (et al.), *En torn a la Mare de Déu de Montesa*, Montesa 2005.

CERDÀ I BALLESTER, J. – GOMIS CORELL, J.C. – GUEROLA BLAY, V., “L'Ermita del Calvari de Montesa. El procés de conservació i restauració”, *Archivo de Arte Valenciano* 90 (2009) 77-90.

QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

SACRAMENTAL	1
Registres Sacramentals	1.1
Documentació Sacramental Complementària	1.2
GOVERN	2
Memòria de la Parròquia	2.1
Visites Pastorals	2.2
<i>Almanaque Eclesiàstico</i>	2.3
BOAV	2.4
ACCIÓ PASTORAL	3
Institucions i Confraries	3.1
Ermites	3.2
Partitures Musicals	3.3
CULTE PARROQUIAL	4
Racionals	4.1
Distribuïdor	4.2
Llibres de Misses	4.3
Fundació Tormo-Fillol	4.4
Agendes i Dietaris	4.5
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES	5
Certificats Cadastrals i de Propietat	5.1
Inventaris	5.2
Obres i Restauracions	5.3
Comptabilitat	5.4
BIBLIOTECA	6
DOCUMENTACIÓ ALIENA A LA PARRÒQUIA	7
MONTESA I VALLADA EN ALTRES ARXIUS	8

INVENTARI

Tipologia documental	Dates	Signatura
SACRAMENTAL		1
REGISTRES SACRAMENTALS		1.1
<i>Quinque Libri</i>	1919-1930	1.1.1
Bateigs		1.1.2
Bateigs	1939-1940	1.1.2/1
"	1941-1952	1.1.2/2
"	1952-1992	1.1.2/3
"	1992-	1.1.2/4
Comunions		1.1.3
Confirmacions		1.1.4
Confirmacions	1943-2002	1.1.4/1
"	2005-	1.1.4/2
Matrimonis		1.1.5
Matrimonis	1939-1952	1.1.5/1
"	1952-2000	1.1.5/2
"	2000-	1.1.5/3
Defuncions		1.1.6
Defuncions	1939-1952	1.1.6/1
"	1952-2005	1.1.6/2
"	2006-	1.1.6/3
DOCUMENTACIÓ SACRAMENTAL COMPLEMENTÀRIA		1.2
Índexs		1.2.1
Índex alfabètic de batejos ²¹⁴	1901-1934	1.2.1.1
Índex alfabètic de matrimonis		1.2.1.2
Índex alfabètic de matrimonis	1800-1900	1.2.1.2/1
"	1901-1920	1.2.1.2/2
Índex cronològic de matrimonis		1.2.1.3

²¹⁴ Lletres V (parcialment), X, Y i Z perdudes.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Índex cronològic de matrimonis	1800-1900	1.2.1.3/1
"	1901-1916	1.2.1.3/2
Expedients Matrimonials		1.2.2
Expedients Matrimonials ²¹⁵	1934-1985	1.2.2/1
"	1939-1945	1.2.2/2
"	1946-1950	1.2.2/3
"	1951-1953	1.2.2/4
"	1954-1957	1.2.2/5
"	1958-1963	1.2.2/6
"	1964-1968	1.2.2/7
"	1969-1973	1.2.2/8
"	1974-1981	1.2.2/9
"	1982-1988	1.2.2/10
"	1988-1993	1.2.2/11
"	1994-2011	1.2.2/12
"	2012-	1.2.2/13
GOVERN		2
MEMÒRIA DE LA PARRÒQUIA		2.1
Relíquies del <i>Lignum Crucis</i> i de la Santa Espina	1785-1956	2.1.1
Personal: rectors parròquia i clergues nascuts a la parròquia	1961-2002	2.1.2
VISITES PASTORALS		2.2
Visita Pastoral ²¹⁶	1566	2.2/1
"	1900	2.2/2
"	1952-1991	2.2/3
"	2002-	2.2/4
ALMANAQUE ECLESIAÍSTICO	1911-1920, 1926-1927	2.3
BOAV	1933, 1939-	2.4

²¹⁵ Carpeta amb vint-i-cinc expedients.

²¹⁶ És còpia.

Tipologia documental	Dates	Signatura
ACCIÓ PASTORAL		3
INSTITUCIONS I CONFRARIES		3.1
Mare de Déu del Rosari	1903-1908	3.1.1
Sagrat Cor de Jesús²¹⁷	1902-1987	3.1.2
Filles de Maria	1913-1959	3.1.3
Acció Catòlica	1941-1973	3.1.4
Sant Antoni Abat	1960	3.1.5
ERMITES DE SANT SEBASTIÀ, SANTA CREU I CALVARI	1900-	3.2
PARTITURES MUSICALS	s. XIX-XX	3.3
CULTE PARROQUIAL		4
RACIONALS		4.1
Racional ²¹⁸	1925-1939	4.1/1
" ²¹⁹	1939-1952	4.1/2
"	1944-1952	4.1/3
DISTRIBUÏDOR	1952-1976	4.2
LLIBRES DE MISSES	1952-1985, 1988, 1999, 2002, 2006	4.3
FUNDACIÓ TORMO-FILLOL	1944-	4.4
AGENDES I DIETARIS	1988-	4.5
ADMINISTRACIÓ DE BÉNS I RENDES		5
CERTIFICATS CADASTRALS I DE PROPIETAT²²⁰	1911-2002	5.1
INVENTARIS		5.2

²¹⁷ Inclou: Despeses obres cuina i bany casa abadia, despeses vàries, cursets prematrimonials, almoines per a l'electrificació de la campana major, almoines per a les andes Mare de Déu de Montesa, etc.

²¹⁸ Inclou: Adquisició d'un contraaix (a hores d'ara restaurat), costejat per la Junta de Garrofers de la Mare de Déu. L'anotació es va fer el 6 de gener de 1927.

²¹⁹ Inclou: Comptes del col·legi (és a dir, del convent de les monges), de 1981 a 1988.

²²⁰ Església parroquial, casa abadia, casa-convent, museu parroquial, ermita del Calvari i ermita de la Santa Creu.

Tipologia documental	Dates	Signatura
Inventaris ²²¹	1936-1980	5.2/1
<i>Libro inventario</i>	1991-	5.2/2
OBRES I RESTAURACIONS		5.3
General	1928-	5.3/1
Campanes	1940-1999	5.3/2
COMPTABILITAT		5.4
Culte i Fàbrica		5.4.1
Comptes	1976-1985	5.4.1/1
"	1985-2012	5.4.1/2
" (esborrany)	1959-1960	5.4.1/3
<i>Libro de Cuentas</i>	1939-1952	5.4.2
Administració	1930-1957	5.4.3
Varis		5.4.N
<i>Lista de suscripción para cubrir los gastos ocasionados en la adquisición y reparación de los siguientes objetos del culto...</i>	1911	5.4.N/1
Varis ²²²	1836-1918	5.4.N/2
"	1930-1936	5.4.N/3
"	s. XIX-XXI	5.4.N/4
BIBLIOTECA ²²³		6

²²¹ Inclou: Inventaris de l'arxiu en 1936 i d'objectes destruïts i recuperats en 1939.

²²² Conté, entre altres: Informe sobre beneficis i capellanies (1918), Garrofers de la Mare de Déu (1870), còpia del testament de Manel Borja (1836), etc.

²²³ Una trentena d'exemplars dels quals volem destacar:

SAMPER I GORDEJUELA, H. de, *Montesa Ilustrada. Origen, fundación, principios, institutos [...] de la real, ínclita y nobilissima religión militar de N.S. Santa María de Montesa y San George de Alfama*, Imp. Gerónimo Vilagrassa, València 1669, 2 vol.

TRISTANY BOFILL I BENACH, B. de, *Escudo Montesiano en las reales manos de Su Magestad para defender como Gran Maestre [...] de Santiago, Calatrava y Alcántara, y particularmente de la poderosa, ínclita y militar orden de Nuestra Señora de Montesa y San Jorge de Alfama, los privilegios, prerrogativas [...]*, Imp. Rafael Figueró, Barcelona 1703.

VILLARROYA, J., *Real Maestrazgo de Montesa. Tratado de todos los derechos, bienes y pertenencias del Patrimonio y Maestrazgo de la Real y Militar Orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama*, Imp. Benito Monfort, València 1787, 2 vol.

Tipologia documental	Dates	Signatura
DOCUMENTACIÓ ALIENA A LA PARRÒQUIA ²²⁴		7
MONTESA I VALLADA EN ALTRES ARXIUS ²²⁵		8

---

²²⁴ Es tracta de set caixes de documentació, abandonada juntament amb tota mena de deixalles, recollida el 1992 del celler de la casa del carrer de Sant Josep, núm. 9, seu del *Sindicato Agrícola de San José*, fundat per mossén Emili Ferri Calatayud, rector de la parròquia (1926-1929). Conté documentació de la Fundació Felip Terol, de la Càmera Local Agraria, un *Extracto del Reglamento del Sindicato Agrícola de Montesa* (València 1930), Actes de la Comunitat de Regants (s. XX), etc.

²²⁵ Cfr. infra Annex.

ANNEX

MONTESA I VALLADA EN ALTRES ARXIUS

La parròquia de l'Assumpció de Montesa, com altres, va perdre el seu fons arxivístic durant l'última Guerra,²²⁶ amb la qual cosa la documentació que es conserva comença, quasi tota, l'abril de 1939, com podem comprovar a l'inventari que hem oferit en les pàgines anteriors. Del que hi havia abans de la guerra conservem dos llistats de 1900 i 1936,²²⁷ on s'indica que el primer llibre de baptismes s'iniciava en 1540. En vista de la situació, vam decidir continuar la nostra tasca d'investigació a l'arxiu de l'Orde de Montesa, tenint present la pertinença de la població a aquella orde religiosomilitar des de l'any 1319 fins la dissolució del règim senyorial al segle XIX.

L'arxiu general de l'Orde de Montesa ha passat per diverses vicissituds: del castell de Cervera del Maestrat, on es custodiava als segles medievals, passà al castell-convent de Montesa al segle XVI, on romangué fins l'enfonsament del monestir montesià pels efectes dels terratrèmols de 1748. Després es va traslladar a la ciutat de València, on s'edificà un nou convent per a l'Orde de Montesa a les cases del Temple, que pertanyien a l'orde des de la seua fundació. En eixe edifici, hui *Delegación del Gobierno en la Comunidad Valenciana*, restà l'arxiu fins el mes de febrer de 1896, quan per ordre del govern de Madrid passà a la capital d'Espanya per a enriquir els fons de l'Archivo Histórico Nacional, on fou dipositat junt als fons documentals de les altres ordes militars: Santiago, Calatrava, Alcántara, Sant Joan de l'Hospital, Sant Sepulcre i Temple.²²⁸

---

²²⁶ Tot i això, ja es degué perdre part de l'arxiu molt abans, doncs en la visita pastoral de 1900 consta que “fue incendiado”: “Copia del expediente de Santa Pastoral Visita de la iglesia parroquial de Nuestra Señora de la villa de Montesa del año 1900, día 12 de diciembre”, f. 12v, tenint present la irregular foliació del text (cfr. supra Inventari 2.2/2).

²²⁷ El primer el va redactar el rector d'aleshores, mossén Antoni Arlandis i està al final de la Visita Pastoral de 1900. El segon el firmen l'alcalde, els regidors de l'ajuntament i alguns veïns del poble i, curiosament, no apareix cap dels llibres sacramentals ressenyats unes dècades abans (cfr. supra Inventari 5.2/1).

²²⁸ JAVIERRE MUR, A.L. – GUTIÉRREZ DEL ARROYO, C., *Archivo Histórico Nacional. Guía de la Sección de Órdenes Militares*, Madrid [1949], 5 i 69; ÁLVAREZ-COCA GONZÁLEZ, M.J., “Los fondos de las Órdenes Militares del Archivo Histórico Nacional: Aportaciones a la historia de los archivos”, *Boletín de la ANABAD* 46/1 (1996) 95-118.

Alguns documents van romandre no obstant a València, a l'Arxiu del Regne, però el gros de la documentació de Montesa, qualitativament també la més interessant, va passar a Madrid, on es conserva a hores d'ara. Així, si volem trobar informació sobre els pobles que formaren part del senyoriu de l'orde, hi ha que buscar-la, principalment, a l'Arxiu del Regne de València i a l'Archivo Histórico Nacional. D'ambdós centres existeixen instruments de descripció,²²⁹ tot i que, com és sabut, l'investigador troba de vegades textos inesperats en unitats documentals que no tenen res a veure amb la descripció que apareix d'elles a les corresponents guies.

A la *Guía de la Sección de Órdenes Militares* hi ha algunes referències soltes als pobles de Montesa i Vallada i a les seues parròquies, que ofereixen una quantitat de documentació força interessant.

Els textos en qüestió s'hi troben a l'AHN pel plet que enfrontà l'Orde de Montesa amb l'arquebisbat de València per l'exercici de la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada, com s'explica en aquest mateix volum al capítol dedicat a l'Orde de Montesa. Fins i tot, alguns dels documents continguts als registres que seguidament expliquem arribaren a dur-se a la impremta, com ja vam donar compte en el seu dia.²³⁰

Però no tota la documentació referent a la parròquia de Montesa es conserva sols a l'AHN. Part de la recollida als registres de l'AHN és còpia de la que hi ha als llibres de protocols dels notaris que van treballar per al convent de l'Orde de Montesa o per als jurats de la vila.

Així, en acudir als registres corresponents conservats hui a l'Arxiu del Regne de València o a l'Arxiu de Protocols del Patriarca de València, trobem molta documentació relativa al poble, a la parròquia o a l'Orde de Montesa.

---

²²⁹ *Ibidem*. Sobre la documentació de Montesa a l'ARV, cfr. GARCÍA EDO, V., *El Archivo de la Orden de Montesa. Inventario de los legajos del Archivo del Reino de Valencia*, València 1977. Part d'aquest inventari va anar publicant-se al *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*: “Documentos de la Orden de Montesa referentes al Maestrazgo (Catálogo de los legajos de papeles de la Orden de Montesa conservados en el Archivo del Reino de Valencia)”, *BCEM* 17-22 (1986-1988). Més endavant, s'incloué també als CD's d'instruments de descripció de l'arxiu: *Arxiu del Regne de València. Instrumentos de descripción (Catálogos, inventarios, índices)*, València-Madrid 1996, 2 CD's.

²³⁰ Cfr. CERDÀ I BALLESTER, J., “Las visitas pastorales y la Orden Militar de Montesa. Conflictos jurisdiccionales entre la orden y el ordinario de València en la iglesia parroquial de Montesa (1386-1681)”, *Memoria Ecclesiae* 14 (1998) 113.

Compten, també, amb els corresponents instruments de descripció,²³¹ que permeten resseguir el rastre d'aquells notaris que treballaren per a Montesa, amb la qual cosa caldrà fer les recerques llibre a llibre i document a document. La informació que es pot trobar és una vertadera miscel·lània: pressa de possessió dels rectors, contractes d'obres, inventaris, etc.

La documentació conservada a Madrid, no obstant, la podem descriure d'acord amb l'inventari que oferim a continuació.

ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL

OOMM, lib. 707-C

1428-1702

Llicències, permisos, manaments, monicions, processos i altres documents matrimonials despatxats per l'autoritat diocesana als veïns de Montesa i Vallada.

1520-1669

Manaments de l'autoritat diocesana a eclesiàstics i veïns de Montesa i Vallada.

1703-1704

Sobre la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada. Per l'arquebisbat de València, el doctor Josep Escortell; per l'Orde de Montesa, Joan Baptista Queyto, notari síndic de l'orde.

Altres

Certificacions d'esposoris, confirmacions –amb relació de confirmands– i últimes voluntats de fidels de la parròquia de Vallada (1575-1669); últimes voluntats de fidels de Montesa (1626-1664); benedicció de les campanes de Vallada (1603, 1619, 1653); confirmacions (1607-1680), possessió del benefici de la Mare de Déu de Gràcia, a la parroquial de Vallada, en favor de Feliu Perales (1703); títol de vicari (rector) de Montesa per a fra Esteve Teruel, de l'Orde de Montesa, amb el priorat de

---

²³¹ ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA, *Inventario de fondos notariales*, València 1986; ANDRÉS ROBRES, F. (et al.), *Inventario de fondos notariales del Real Colegio Seminario de Corpus Christi de Valencia*, València 1990.

Sant Sebastià per a ell i els seus successors; reunió dels religiosos del Sacre Convent de Montesa a la sagristia de l'església de Montesa (1704).

OOMM, lib. 708-C

1357-1703

Llicències atorgades a fidels de Montesa i Vallada per a rebre ordres sagrades.

1702-1703

Expedients de *limpieza de sangre* de Segismund Carbonell i Feliu Perales, beneficiats a Vallada.

1334-1652

Llicències i ordres varies lliurades als fidels de Montesa i Vallada (eclesiàstics i seglars): per a construir capella sota invocació de Santa Anna a l'alqueria de Gaixna, sobre la profanació del cementeri de Montesa, per a beneir campanes...

1372-1667

Llicències per a celebrar missa, absoldre, etc.

Altres

Confirmacions de Vallada (1601); certificat de baptisme i confirmació –al castell de Montesa– de Joan Vives, fill de Felip Vives de Canyamàs i Isabel Julbi (1682); llicència a Lluís Crespí de Valldaura i Acaci March, ambdós bisbes d'Oriola, per a confirmar a Montesa i Vallada (1652-1664); llicència per a edificar a Montesa una capella dedicada a la Mare de Déu del Roser (1490); manaments de l'autoritat eclesiàstica diocesana a diversos fidels de Montesa i Vallada (1595-1643); darreres voluntats de veïns de Montesa i Vallada, i ordres decretades a l'efecte (1581-1630).

OOMM, lib. 709-C

1703

“Sobre la omnímoda jurisdicció espiritual ordinària i espècies de aquella. Procés del promotor fiscal de la Cúria Eclesiàstica y Archebisbat de València contra perturbants”.

1642

“De la religió de Montesa ab lo ordinari ecclesiàstich de la present diòcesi de València”. Sobre el nomenament d'ecònoms i regents a les parròquies de Montesa i Vallada.

OOMM, lib. 710-C

1702-1703

Sobre la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada. El doctor Josep Escortell per l'arquebisbat de València; Joan Baptista Queyto, notari síndic de l'Orde de Montesa, per l'orde.

1354-1675

Certificats, protestes i visites pastorals a les parròquies de Montesa i Vallada realitzades per l'ordinari diocesà i per l'Orde de Montesa.²³²

1353-1701

Llicències *regendi curam* a les parroquials de Montesa i Vallada, nomenament de rectors, actes de presa de possessió de les esglésies i possessió de beneficis.

OOMM, lib. 711-C

1702-1703

Sobre la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada. El doctor Josep Escortell per l'arquebisbat de València.

1379-1642

Llicències *regendi curam* a les parroquials de Montesa i Vallada.

1339

Provisió d'un subtítol de beneficiat a la parròquia de Montesa.

1352

Per la Guerra de Castella, es prorroga als jurats de Montesa l'obligació que tenien de fer un missal i una capseta d'argent.

---

²³² Conté una visita pastoral realitzada a Montesa el 1401, editada, des d'una altra font, per CÀRCEL ORTÍ, M.M. – BOSCA CODINA, J.V., *Visitas pastorales de Valencia (siglos XVI-XV)*, València 1996, 351-354.

1386-1620

Visites pastorals a la parròquia de Montesa.²³³

1414-1620

Visites pastorals a la parròquia de Vallada.

1669

Concòrdia entre l'arquebisbat de València i l'Orde de Montesa sobre la jurisdicció espiritual a les parròquies de Montesa i Vallada.

OOMM, lib. 712-C

1701

Sobre la jurisdicció espiritual a les esglésies de Montesa i Vallada. Joan Baptista Queyto, notari síndic de l'Orde de Montesa.

1572

Visita a la parròquia de Montesa per fra Joan Tallada, comanador d'Ares i fra Tomàs Selva, rector de Cervera del Maestrat.

1670-1681

Visites a les parròquies de Montesa i Vallada de fra Joan Crespí i Brizuela, lloctinent general de l'Orde de Montesa.

OOMM, lib. 714-C

1353-1703

Còpies de documents continguts al llibre 711-C: Procés del doctor Escortell; visites pastorals a Montesa (1386-1620); visites pastorals a Vallada (1414-1620); llicències *regendi curam*; llicències per a confessar i predicar, etc.

OOMM, lib. 881-C

1596-1607

Visites pastorals a la parròquia de Montesa: inclou les visites de 1596, 1598, 1601, 1606 i 1607, així com la protesta a la visita de l'arquebisbe Aliaga de 1620.²³⁴

---

²³³ La més antiga, de 1386, l'oferim a l'Apèndix.

²³⁴ Aquest llibre degué formar part, en origen, de l'arxiu de la parròquia de Montesa; cfr. CERDÀ I BALLESTER, J., "Las visitas pastorales y la Orden Militar de Montesa...", 115. La visita pastoral de 1596 en MANCLÚS CUÑAT, I., "Visita pastoral de 1596 a les esglésies parroquials de Montesa i Vallada", *Documenta* 2 (Montesa 1994) 7-46.

OOMM, leg. 3528

1595-1730

Informes sobre els candidats presentats per l'Orde de Montesa per a rectors de la parròquia i ternes presentades a l'efecte al rei com a *Administrador Perpetuo* de l'orde.

Clero, lib. 19335²³⁵

1370-1660

Actes de col·lació i possessió del benefici instituït a la parròquia de Montesa per Berenguer Vila sota invocació de Sant Joan Baptista i Sant Antoni Abat.

1379-1654

Fundació a la parròquia de Montesa d'un benefici sota invocació de Santa Llúcia, instituït per Mateu Certo i Guillemona, la seua esposa. Col·lacions i possessions del benefici anterior.

1655-1683

Albarans i cartes de pagament relacionades amb el benefici de Santa Úrsula i les Onze Mil Verges, instituït al castell-convent de Montesa, en 1384, per fra Guillem d'Avinyó, comanador major de l'Orde de Montesa.

1522-1666

Fundació a la parròquia de Montesa d'un benefici sota invocació de Nostra Senyora de Gràcia, instituït per fra Pere Cirugeda, religiós de l'Orde de Montesa i rector de Montesa. Col·lacions i possessions del benefici anterior.

1616-1653

Fundació a la parròquia de Montesa d'un benefici sota invocació del Santíssim Sagrament, a l'altar major de la parroquial de Montesa,

---

²³⁵ *Capítulo 2º. En este volumen se allarán las instituciones de los beneficios de Montesa, sus decretos, colaciones, possessiones, y demás autos concernientes a dichos beneficios, enpeçando en el año 1370 asta el de 1666 inclusive. Y en los de Vallada que están en este propio volumen, enpeçando en el año 1513 asta el de 1702 inclusive.* Malgrat el títol indicat, no hi consten al llibre les dades referents a la parròquia de Vallada. Tot i això, les vam trobar –casualment, el 20 de setembre de 2013, quan aquest llibre ja estava, pràcticament, en impremta– al lligall 2353 de la secció d'OOMM de l'AHN. A més, un altre bloc de documents a la mateixa unitat, aporta: *En este volumen se allaran las causas civiles y criminales y las beneficiais que se an tratado en el tribunal de Valencia desde el año 1386 asta el de 1663 inclusive*, amb informació sobre Montesa i Vallada.

instituit per Elionor Carbonell, viuda de Melcior Alcover. Col·lacions i possessions del benefici anterior

1620-1647

Fundació a la parròquia de Montesa d'un benefici sota invocació de la Puríssima i Sant Carles Borromeu, instituit per Tomàs Carles Borja, a la capella de la Puríssima Concepció, situada davall l'orgue. Col·lacions i possessions del benefici anterior.

APÈNDIX 1

APROXIMACIÓ AL RECTOROLOGI DE LA PARRÒQUIA DE L'ASSUMPCIÓ DE MONTESA²³⁶

Rectors de la Diòcesi de València²³⁷	1289-1319
Rectors de l'Orde de Montesa	
fra Berenguer d'Aravill	1320-1335 (o més)
fra Joan Vila	1353-1359
fra Antoni de Peralada	1379-1406 (o més)
fra Berenguer Vich	1411
fra Berenguer Tassio	1424-1451
fra Miquel Çiurana	1451-1463 (o més)
fra Pere Just	1471-1503
fra Joan Mulet	1506
fra Pere Cirugeda ²³⁸	1520-1522

²³⁶ No s'inclouen al llistat dels qui foren de l'Orde de Montesa els qui actuaren de regents, ecònoms o en situació d'interinitat, excepte el carmelitè exclaustat fra Telesfor Moreno, que actuà de rector més d'un lustre, de 1836 al 1842. La cronologia és la que permet, a hores d'ara, la diversa documentació consultada, en particular a l'AHN i als butlletins oficials de l'arquebisbat de València.

²³⁷ No comptem amb dades dels rectors que exerciren entre 1289 –any de la fundació de la parròquia– i 1320.

²³⁸ A la parròquia de Montesa es conserva un calze renaixentista donat molt probablement per aquest rector, amb un espai al peu on s'ubicaria el seu escut personal –hui perdut–, que podríem descriure tal volta com indica el text següent: “En el convento de religiosos observantes de San Francisco de la villa de Moxente expresada, avía una capilla de la Purísima Concepción con las armas de los Sirugedas y en Vallada, en casa de doña Ysabel Simó y Sirugeda, que aora es del primogénito del marqués de Villescas, se enqüentran también las armas de los Sirugedas, que son una encina verde y encima una bandera colorada travesada en campo de plata”, Arxiu particular de la família Garrido de Vallada, *Genealogía*, sign. 1.1. Més informació del calze en *La Llum de les imatges...*, (Catàleg), 474-475, fitxa 140.

Rectors de l'Orde de Montesa	
fra Francesc Ebrí	1525
fra Martí Pérez	1526-1565
fra Pau Barceló	1565-1572
fra Antoni Tormo	1572-1574
fra Jaume Coscosó	1574-1576
fra Bartomeu Fito	1576-1583
fra Baltasar Primo	1583-1593
fra Doménec Marín	1594
fra Gaspar Aràndiga	1595-1610
fra Miquel Gralla	1611-1616
fra Pere Fito Selva	1616-1642
fra Jeroni Alreus Muñoz	1642-1658
fra Gregori Torres Sanz	1659-1670
fra Esteve Teruel Vizcaíno	1670-1679
fra Josep Alemany Bella	1679-1686
fra Lluís Gosalbo Mollà	1686-1694
fra Eusebi de León Gómez	1695-1701
fra Josep Cambra Bayarri	1701-1722
fra Francesc Altur Pallàs	1723-1730
fra Josep Carbonell Morant	1730-1756
fra Pere Joan Fos Soler	1757-1764
fra Pere Borja Terol	1764-1781
fra Josep Rico Rico	1782-1788
fra Josep Primo Carbonell	1790-1808
fra Marcel Perales Fontán	1811-1833
fra Telesfor Moreno Gonzalvo, carmelità ²³⁹	1836-1842
fra Salvador Borja García	1844-1852

²³⁹ Telesfor Moreno Gonzalvo, o fra Telesfor de la Santíssima Trinitat “Presbítero exclaustrado del convento de carmelitas descalzos de la villa de Enguera residente en esta villa de Montesa”: *Limosna de visperas, vigília y misa cantada con responso cantada por la alma de [...] don frey Pedro Borja, rector que fue de esta parroquia*, ms. propietat d'Enric Borja Vila; fotocòpia a l'arxiu de la parròquia.

Rectors de la Diòcesi de València	
mossén Salvador Martí Gironés	1852-1889
mossén Eduard Casanova Casanova	1889-1895
mossén Antoni Arlandis Ivars	1895-1903
mossén Càndid Abad Valero	1903-1907
mossén Enric Roca Comes	1907-1909
mossén Eduard Clérigues Beltrán	1909-1909
mossén Pasqual Gisbert Jordà	1909-1921
mossén Manel Moliner Piera	1921-1922
mossén Josep M ^a Tusón Faucha	1922-1926
mossén Emili Ferri Calatayud	1926-1929
mossén Joan Belda Gómez	1929-1939
mossén Ricard Martínez Gómez	1939-1941
mossén Josep M ^a Marí Roig	1941-1988
mossén Joan Albelda Oltra	1988-

APÈNDIX 2**VISITA PASTORAL**

1386 juny 26. Montesa

Visita a la parròquia de Montesa per Antoni Matheu, vicari general, d'ordre de Jaume d'Aragó, bisbe de València

OOMM, lib. 711-C, f. 742-744

Visitatio parochialis ecclesiae de Montesa, facta per honorabilem dominum Antonium Matheu, vicarium generalem et visitatorem dioecesis Valentin., nominatum per illustrissimum dominum Jacobum, Dei gratia episcopum Valentinum, de anno MCCCLXXXVI.

Die martis, intitulata vigesima sexta mensis iunii, anno praedicto MCCCLXXXVI, visitatio altaris maioris Muntesiaie, sub invocatione beatae Mariae Muntesiaie.

Corpus domini nostri Jesuchristi fuit repertum in armario honorifico sub clavibus positum et custoditum, ut decet.

Crismeriae fuerunt repertae et positae sub clavibus bene, ut decet, cum oleo cathecuminum, infirmorum et crismatorum.

Fuit repertum altare maius bene ornatum, suis lineis, vestimentis, duobus calisibus et custodiis argenteis.

Est etiam ecclesia ornata sufficienter suis libris necessariis.

Fuerunt reperta duo altaria in dicta ecclesia, sine dote.

*Provisio.*²⁴⁰ Dominus visitator mandavit m[onere in] / [t]r[o]nis ut si est aliquis qui vellit dotare altaria alias dirruantur et exellantur intra aliquod breve tempus ad notitiam rectoris.

Fuerunt reperti fontes bapismales clausi, fuerunt postea aperti et aqua erat nitida et clara ut decet.

Visitatio altaris sanctorum Joannis Baptista et Antonii.

Est ibi beneficium institutum per quondam Berengarium ça Vila, dicti loci, sub dicta invocatione.

*Provisio.*²⁴¹ Est beneficiatus Bernardus Vila, praesens. Ostendat institutionem beneficii et caputbrevia censualium. Habet in redditibus quindecim libras censuales, aliqua censualia cum laudimiis et sine fati-cis, et aliqua cum fati-cis et sine laudimiis. Est patronus Nicolaus Vila, de Canals. Fuit repertum bene ornatum calice, patena, vestimentis, misali et aliis necessariis.

Sunt in ecclesia de Montesa terdecim aniversaria et percipiuntur pro eis decem libras partim in censualibus parum plus vel minus.

Dominus visitator continuando visitationem, convocavit religiosum fratrem Antonium de Peralada,²⁴² rectorem dictae ecclesiae, et Bernardum Vila, presbyterum beneficia-/tum in dicta ecclesia.

Depositio clericorum

Fuerunt interrogati si sunt aliquos de fide suspectos, dixerunt quod non. Interrogati si sunt aliquos concubenarios, et dixerunt quod non.

²⁴⁰ *Al marge esquerre.*

²⁴¹ *Al marge esquerre.*

²⁴² Rector de Montesa i frare de l'Orde de Montesa, el 1379 va ser proposat al bisbe de València per fra Albert de Tous, IV mestre de l'orde. El 1355 era sotssagristà del convent de Montesa, i el 1376 se'l documenta prior del mestre. Fra Peralada actuà, el 1382, d'àrbitre en l'elecció del mestre Berenguer March. En la visita pastoral de 1401 (CÁRCEL ORTÍ, M.M. – BOSCA CODINA, J.V., *Visitas pastorales de Valencia...*, 353) fou acusat de tindre “publice concubinam in domo dictus rector”. Encara estava de rector de Montesa el 1406 i degué desaparèixer poc després, doncs el 1411 consta a la documentació un altre rector, fra Berenguer Vich.

*Ad usuras.*²⁴³ Interrogati si sunt aliquos usurarios, dixerunt quod non; est tantum unum quod est Guillermus Saranyana, dominus de Gayxna, est diffamatus de ussuris.

Interrogati si sunt aliquos non celebrantes festae, et dixerunt quod non.

Interrogati si sunt aliquos non confitentes semel pro Pascha in anno, et dixerunt quod non.

Deinde autem dominus visitator, continuando visitationem suam, convocavit Gregorium Vila, locumtenentem justitiae, Berengarium Vich et Franciscum Vila, eiusdem loci Muntesiaie.

Depositio laycorum contra clericos, sub juramento

Fuerunt interrogati si rector ministrat bene sacramenta, et pariter divinum officium ut decet, etiam fuerunt interrogati de vita et moribus dicti rectoris et dixerunt quod rector se habet satis bene et honeste in regimine etiam dictae ecclesiae et est etiam bonae vitae et conversationis.

//

Interrogati si succedit aliquem decessisse sine confessione, dixerunt quod non.

Fuerunt interrogati si sunt aliquos damnatores vel permitentes rotulos aut quod non celebrant festae, et dixerunt quod non.

Fuerunt interrogati si sunt aliquos concubinarios et dixerunt quod non.

*Ad usuras.*²⁴⁴ Interrogati fuerunt si sunt aliquos ussurarios, et dixerunt quod Guillermus Saranyana, dominus de Gayxna, est diffamatus de ussuris et facit huiusmodi contractus ussurarios quos sunt aliquis, scilicet: debet centum solidos solvendo infra aliquod tempus cum instrumento et in termino constituto non solutos permittitur facere executionem in bonis debitoris; et debitor videns se oppressum nescit quod faciat, et ipse Guillermus dicit vendi in loca consueta et emit ab eo, vel ab executore posita revendit ipsi debitori vel alii duplici precio ipsa bona ad spatium certi temporis. Item dixerunt quod mutuas pecunias ad tempus et in tempore, si non solvuntur dicit quod dent bladum et pro minori precio quam valebat; et debitor habet facere timore quod non missit pecunias; cum est difamatus de ussuris.

---

²⁴³ *Al marge esquerre.*

²⁴⁴ *Al marge esquerre.*

*Provisio.*²⁴⁵ Citetur coram domino visitatore a Onti-//nent vel ubi fuerit in fratres dies sub excommunicationis, alias denuntietur excommunicatum.

Registrata in Libro Visitationum Dioecesis Valentin. de anno millesimo tercentesimo octuagesimo sexto, recondito in archivo Curiae Valentinae Ecclesiasticae.

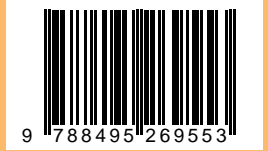
Iesus.

Huismodi copia prout iacet alieno calamo exarata, abstracta fuit a libro originali registro Visitationum Ecclesiarum dioecesis Valentin. de anno MCCCLXXXVI recondito in archivo Curiae Valentinae Ecclesiasticae. Et ut plena ubique eidem transumpto adhibeatur fides, ego, Philippus Amoros, notarius apostolicus et valentinus archivariusque dicti archivi, hic meum pono si-[*signe notarial*]gnum.

---

²⁴⁵ *Al marge esquerre.*

FACULTAD DE TEOLOGÍA
SAN VICENTE FERRER

Amb la col·laboració de

Arquebisbat de València

**Col·legiata i Parròquies
de la Costera**